

Mag. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo

POUK ZGODOVINE O VOJNAH SKOZI OČI OTROK IN MLADOSTNIKOV¹

UVOD

Druga svetovna vojna in obdobje po njej sta med Slovenci zanesljivo pustila pečat, ki zlepa ne bo izbrisan iz zgodovinskega spomina posameznikov, družin in celotnega naroda. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med štiri okupatorje, Tretji rajh, Kraljevino Italijo, Madžarsko in Neodvisno državo Hrvaško. Cilj vseh štirih okupacijskih sistemov je bil uničiti Slovence kot samostojen narod ter jih z različnimi sredstvi, pritiski in nasiljem potujčiti. Poleg tega je bil nad slovenskimi Judi izveden holokavst ter genocid nad slovenskimi Romi. Na delu slovenskega ozemlja je potekala državljanska vojna, ki jo je zanetila revolucija. Tako državljanska vojna kot revolucija sta zahtevali številne žrtve med drugo svetovno vojno in po njej. Žrtve genocida, holokavsta ter drugih oblik kršenja človekovih pravic so bili tudi otroci. V prispevku obravnavamo, kako lahko teme, polne nasilja in trpljenja, obravnavamo s pomočjo pričevanj otrok, žrtev vojne.

OTROCI V VOJNI

V času druge svetovne vojne in v obdobju takoj po njej so bili otroci in mladostniki priče bombardiranja in umiranja, bili so med begunci in izgnanci, med interniranci v koncentracijskih taboriščih, judovske otroke so zapirali v geta ter pošiljali v koncentracijska taborišča, posebna oblika žrtev so ukradeni otroci, precej mladostnikov je bilo vključenih tudi v spopade, kurirčki so prenašali pošto, med žrtve spadajo tudi ilegalčki, otroci partizanov in aktivistov OF, ki so jim ubili starše, sorodnikov pa niso imeli ali niso mogli skrbeti zanje, zato so jih preživljali in skrivali nadomestni starši. Številni otroci so ostali brez enega ali obeh staršev, brez doma, odvzeta jim je bila možnost izobraževanja, po končani vojni so številni otroci prejeli oznako državnih sovražnikov, ker so njihovi starši nasprotovali novemu režimu, ter živeli pod državno represijo v totalitarnem režimu takoj po vojni. Ti otroci in mladostniki so doživljali travme, ki jih je možno opisati kot »dogodek, ki osebno sposobnost 'jaza', zadolženo, da skrbi za temeljni občutek varnosti in za integracijsko enovitost, na grob način spremeni v silni strah ali nemoč, ki povzroči trajno spremembo psihološke organiziranosti.«² Statistični podatki pričajo, da je bilo v Evropi vseh žrtev vojne med otroki približno 20 milijonov, v Sloveniji pa okrog 40.000.³ Podatki zajemajo sirote brez enega ali obeh staršev, med žrtve vojne pa sodijo tudi otroci in mladostniki, ki jim je bilo odvzeto življenje, ter otroci, ki so v poveljnem obdobju nosili pečat državnih sovražnikov.⁴

POUK ZGODOVINE O DRUGI SVETOVNI VOJNI SKOZI OČI OTROK IN MLADOSTNIKOV

Poučevati o drugi svetovni vojni in temah, povezanih z množičnim nasiljem, ni lahko. Druga svetovna vojna se časovno vse bolj oddaljuje, mlajše generacije učencev in dijakov osebno ne prizadeva več, ponekod še ohranjajo družinske spomine starih staršev ali prastaršev, ponekod pa takšne družinske spomine nadomeščajo spomini na novejšje vojne, kot so osamosvojitvena vojna in druge vojne na območju nekdanje Jugoslavije. S primernimi didaktičnimi pristopi pa je pomembno ohranjati zgodovinski spomin tudi na

¹ Članek je rezultat avtoričenega raziskovalnega dela v okviru predmetne razvojne naloge Poučevanje o zločinih proti človečnosti, holokavstu in drugih oblikah genocidov, ki je potekala v letih 2010-2013.

² Tako psihološke travme iz vojn pojasnjuje ameriški psihoanalitik Arnold Cooper (povzeto iz knjige: Ott, I. (2009). Otroci, žrtve vojne. Celje: Celjska Mohorjeva družba, str. 22.)

³ Ott, Ivan (2009). Otroci, žrtve vojne. Celje: Celjska Mohorjeva družba, str. 26.

⁴ Prav tam, str. 38.

drugo svetovno vojno, na zgodovinske vzroke, ideje in rasne teorije, ki so jo povzročile, da bi podobne ideje in procese danes pravočasno prepoznali in preprečili. Učinkovit didaktični pristop je zlasti vključitev virov prve roke z različnimi ohranjenimi pričevanji v pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli. Pri virih prve roke je imela priča neposreden stik z dogodki ali stanji. Osebna pričevanja so lahko dnevniki, pisma, zapiski, lahko so pisani literarni viri, kamor spadajo spomini, biografije, avtobiografije, pesmi, črtice, lahko so različne druge oblike pričevanj, kot so intervjuji, televizijski portreti oseb, dokumentarne oddaje ipd.⁵ Če so vključena pričevanja otrok in mladostnikov istih let, kot so učenci in dijaki, bo zgodovinsko dogajanje še bolj približano, spodbujali pa bomo tudi empatijo, sočutje in spoštovanje do žrtev, ki so preživele krute vojne izkušnje. Učenci bodo lahko primerjali osebna doživetja s splošnim zgodovinskim dogajanjem, sklepali bodo o vplivu širšega zgodovinskega ozadja na osebno doživljanje in videnje, z osebnih perspektiv bodo lahko raziskali različne vidike vojne kot celote, dogajanje bodo preučili z različnih vidikov (perspektiv), presodili bodo o pomenu virov prve roke kot zgodovinskih virov.⁶

Pričevanja so pomemben zgodovinski vir in didaktično gradivo. Učenci še vedno lahko povprašajo o zgodovinskem dogajanju tudi svoje stare starše, sorodnike ali znance. Vodilo učitelju pri izboru pričevanj pa je, da izbere takšna, ki ne vključujejo nazornih opisov trpljenja in mučenja, saj tako izkaže obzirnost in spoštljivost do žrtev in učencev. Vseeno pa naj bodo izbrana pričevanja dovolj povedna za prikaz krutih osebnih izkušenj. Grozljivo didaktično gradivo lahko povzroči pri učencih stres in zadrego, pri nekaterih tudi neprimerne opazke. S šokiranjem lahko povzročimo odpor učencev do pouka zgodovine.⁷ Tudi storilce je treba prikazati kot navadne ljudi v izjemnih okoliščinah in ne kot sadistične psihopate, čeprav so nekateri sodili tudi v to skupino. Preučiti je treba motive in vzroke, ki so vodili do njihovih odločitev in ravnanj.⁸ Treba je tudi razlikovati med nacistično in sodobno Nemčijo in ne ustvarjati vtisa, da so bili vsi Nemci nacisti.⁹ Izogibati se je treba tudi načinu obravnave, ki bi učence nenaravno prevzela zaradi trpljenja žrtev ali jih celo navdušila nad močjo totalitarizma (npr. nacizma, fašizma).¹⁰ Zato so igre vlog in simulacije za obravnavo tematike manj primerne, če bi se morali učenci vživeti v žrtve ali krvnike. Tudi debatne teze o upravičenosti zločinov so neprimerne, saj je povsem neetično učence postavljati v vlogo, da bi morali braniti zločine nad človeštvom. Izkušnje iz šolske prakse kažejo, da je najbolj učinkovit didaktični pristop z vključevanjem pričevanj, osebnih zgodb ali študij primerov.¹¹ Namen obravnave pretresljivih tem iz druge svetovne in drugih vojn pa je predvsem dosegati plemenite in pomembne odnose cilje.

Pričevanja se lahko uporabi kot vir informacij:

- učenci v pričevanjih (in drugih vrstah zgodovinskih virov) poiščejo zgodovinska dejstva, različne informacije in dokaze,
- na temelju teh oblikujejo svoje sklepe, razlage, predstavijo mnenja,
- napišejo poročilo, utemeljitev,
- pojasnijo značilnosti,
- primerjajo in opišejo podobnosti in razlike,
- v vlogi novinarja napišejo časopisni članek,
- v vlogi aktivista ali borca za človekove pravice napišejo apel ipd.

Pričevanja se lahko uporabi tudi kot študijsko gradivo:

- učenci ugotavljajo, ali gre za vire prve ali druge roke,
- kdo je avtor/priča – kaj videl, slišal, čutil,
- zakaj je tako razmišljal,
- kakšne možnosti je imel avtor – kaj je vplivalo na njegove odločitve,
- v zgodovinskem besedilu ločujejo med zgodovinskimi dejstvi in mnenji,
- pri mnenjih ugotavljajo, ali je avtor za, proti ali je nevtralen, ugotavljajo ali so navzoči predsodki, stereotipi, pristranskosti,
- ugotavljajo, kakšen je namen pisanja (ali poroča, razlaga, prepričuje, napada in utemeljuje),

5 Povzeto po: Grafenauer, B. (1960). *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, str. 252.

6 Brodnik, V. (2008). Pouk zgodovine v evropskih oddelkih. V: *Zgodovina v šoli*, 27. letnik, št. 3-4, str. 7-8.

7 Zakaj poučevati o holokavstu. Poročilo Delovne skupine za izobraževanje o holokavstu in drugih genocidih za leto 2010. Ljubljana: MIZKŠ, str. 13. Dostopno na: <http://www.zrss.si/default.asp?rub=4463> (dostop: 25. 2. 2014).

8 Prav tam, str. 15.

9 Prav tam, str. 15.

10 Prav tam, str. 17.

11 Prav tam, str. 17.

- ugotavljajo, kateri zgodovinski vir je bolj verodostojen – verodostojen je tisti, ki vključuje objektivna dejstva in informacije ter nevtralen slog pisanja,
- presodijo, ali so zgodovinska dejstva in dokazi uporabni za razlago okupacije.¹²

Zgodovinska vrednost pričevanj je velika, saj prinašajo delček poznavanja o posameznih zgodovinskih dogodkih ali pojavih, a tudi veliko podrobnosti o zgodovinskih dogodkih ali pojavih in podatkov o avtorjevem značaju, izobrazbi, položaju, povezavi in težnjah v zvezi z dogodkom ali pojavom.¹³ Zavedati pa se je treba, da pričevanja še niso znanstvena zgodovina, ampak zgodovinski vir, na temelju katerega bo napisana zgodovina. Življenjske zgodbe (pričevanja) omogočijo zgodovinarju dostop do spominov, na katere pa vpliva proces pozabe, preoblikovanja, zamolčevanja.¹⁴ Zgodovina se začne, kjer se spomin konča, spomine pa je treba ohraniti za zgodovino. Izogniti se je treba tudi premočnim čustvom, ki so v pričevanjih neizogibna, a pri raziskovanju preteklosti z vidika objektivnosti niso vedno koristna.¹⁵

Pri učenju s pričevanji kot zgodovinskimi viri prve roke ter vključevanju drugih vrst zgodovinskih virov se spodbuja tudi razvijanje večščin kritičnega mišljenja, kot so:

- Učenci so izbrali dovolj ustreznih virov glede na temo.
- Učenci so izbrane vire ustrezno citirali.
- Učenci so vrednotili verodostojnost vira informacij (npr. po kriterijih: kdo je avtor, razmerje med dejstvi, dokazi, mnenji, navzočnost predsodkov, stereotipov).
- Učenci so oblikovali samostojne sklepe, razlage, mnenja.
- Učenci so soočali različne sklepe, razlage, mnenja.
- Učenci so pripravili argumente (vključujejo utemeljitve in dokaze v podporo trditvi).
- Učenci so pripravili svoja mnenja in jih utemeljili.
- Učenci so interpretirali neki dogodek, pojav z več vidikov (perspektiv).¹⁶

Druga svetovna vojna na Slovenskem se po učnem načrtu za osnovno šolo obravnava v devetem razredu v okviru obvezne teme Slovenci v 20. in 21. stoletju ter v okviru izbirne teme Vojne v 20. in 21. stoletju.¹⁷ Z obravnavo pa se uresniči pomembne odnosne cilje, in sicer da so učenci/učenke zmožni:

- »obsoditi zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic;
- obsoditi politične sisteme, ki ne spoštujejo človekovih pravic;
- razvijati dojemljivost za vrednote, pomembne za življenje v sodobni demokratični družbi: strpnost v medsebojnih stikih in odnosih, spoštovanje drugačnosti in različnosti, medsebojno sodelovanje, spoštovanje človekovih pravic in demokratičnega državljanstva.«¹⁸

V gimnazijah se druga svetovna vojna na Slovenskem obravnava v okviru obvezne širše teme Razvoj slovenskega naroda v 20. stoletju, obdobje takoj po vojni pa tudi v okviru izbirne širše teme Spreminjajoči se načini življenja na Slovenskem po drugi svetovni vojni.¹⁹ Z obravnavo pa se uresniči pomembne in žlahtne odnosne cilje, kot so, da dijaki/dijakinje:

- »prek izbranih primerov iz zgodovine razvijajo poglede na svet, ki spoštujejo človekove pravice, enakost in demokracijo ter demokratično in odgovorno državljanstvo;
- obsodijo zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic.«²⁰

Z učenjem z viri prve roke pa se spodbuja tudi proceduralno-procesne cilje, kot so zbiranje in izbiranje informacij, dejstev in dokazov, analiza in sinteza, oblikovanje sklepov in mnenj ter interpretacij, delo z večperspektivnimi zgodovinskimi viri ter razvijanje kritičnega mišljenja.²¹

12 Stradling, R. (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 144–145. Glej tudi: Brodnik, V. (2013). Delo z zgodovinskimi viri in spodbujanje bralne pismenosti. V: Posodobitve pouka v osnovnošolski praksi. Zgodovina. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 33–45.

13 Povzeto po: Grafenauer, B. (1960). Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, str. 252 in Stradling, R. Multiperspektivizem pri poučevanju zgodovine. Strasbourg: Svet Evrope, str. 13–20. Dostopno na: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivitySlovenian.pdf> (dostop: 25. 2. 2014).

14 Klavara, M. (2012). Kako »običajnega« posameznika umestiti v zgodovino in zgodovinopisje? Spominjanja prebivalcev v Zgornjem Posočju na kratko 20. stoletje. Gradivo seminarja za profesorje zgodovine z dne 26. 1. 2012. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

15 Po teoretiku ustne zgodovine Sigmundu Neumannu. Vzeto iz knjige: Gombač, M. in Gombač, M. B. (2013). Trpljenje otrok v vojni. Sedemdeset let po zaprtju italijanskih taborišč. Zbirka Premiki. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, str. 85.

16 Prirejeno po: Rupnik Vec, T. (2013). Načrtovanje, poučevanja ter spremljanje in vrednotenje sposobnosti kritičnega mišljenja učenk in učencev. V: Izzivi razvijanja in vrednotenja znanja v gimnazijski praksi. Psihologija. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 26–27.

17 Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2011, str. 23–26. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf (dostop: 19. 2. 2014). (Dalje UN OŠ.)

18 Prav tam, str. 6.

19 Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina. Splošna gimnazija. Obvezni predmet (280 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2008, str. 40–41, 44–45. Dostopno na: http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2013/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf (dostop: 19. 2. 2014). (Dalje UN GIM.)

20 Prav tam, str. 9.

21 UN OŠ, str. 5; UN GIM, str. 8.

OTROCI IZGNANCI

Zgodovinsko ozadje

Nemški nacisti so načrtovali kulturno uničenje slovenskega naroda, kar se v strokovni literaturi imenuje etnocid.²² Uveljavili so več oblik nacistične raznarodovalne politike, kot so izgoni prebivalstva, prisilna mobilizacija v nemško vojsko, kraja otrok, streljanje talcev, prepoved slovenskega jezika, društev, tiska, uničevanje slovenskih knjig, ponemčevanje slovenskih osebnih in krajevnih imen, vpeljava nemškega šolstva, obvezni tečajji nemščine itd.

Izganjanje prebivalstva je bila najbolj množična oblika nacistične raznarodovalne politike. Smernice za izganjanje Slovencev je izdal poveljnik SS (Schutzstaffeln) Heinrich Himmler aprila 1941. V teh smernicah je zapisal:

»1. *Takoj je treba izseliti vse slovensko izobraženstvo.*

2. *Takoj bodo z družinami vred izseljeni vsi Slovenci, ki so se priselili po letu 1914. Z izbrom je treba še preveriti, ali so med njimi rasno posebno dragoceni elementi, za katere se domneva, da so bili nekoč nemškega, germanskega porekla, in jih nočemo prepustiti tujemu ljudstvu. Tiste, ki jih bodo izbrali pri grobem izboru, je treba nato poslati k osrednjemu vselitvenemu uradu, da jih bo natančneje pregledal.*

3. *Izseliti je treba tudi prebivalce obsavskega pasu, ki obsega območje nemškega rajha jugozahodno od Save, in območje okoli 20 km severovzhodno od Save. Tukaj je treba ravnati kot pri točki 2.*

4. *Izseliti je treba tudi prebivalce takoimenovanega obsoteljskega pasu /.../. Tukaj je treba ravnati kot pri točki 2.*

5. *Izseliti je treba tisto vaško prebivalstvo po vsej Spodnji Štajerski, ki očitno kaže primesi tuje krvi. Tudi te osebe je treba podvreči grobem ravnemu pregledu.*

6. *Drugo prebivalstvo, to je večina, ostane za sedaj v deželi. Po gauleiterjevih pozivih bo v znamenje svoje notranje pripravljenosti do Nemčije stopilo v Štajersko domovinsko zvezo. Vsak vstop v Štajersko domovinsko zvezo bo odvisen od podrobnejšega pregleda v orednjem vselitvenem uradu.*«²³

Za izgon je bilo predvidenih od 220.000 do 260.000 Slovencev, dejansko so jih izselili okrog 63.000. Največ Slovencev, približno 45.000, je bilo izgnanih v Nemčijo, v NDH okrog 10.000 ter v Srbijo okoli 7.500 Slovencev. Približno 17.000 Slovencev se je pred izgonom samih umaknilo z območja nemške na območje italijanske okupacije, v Ljubljansko pokrajino. Te žrtve nacizma imenujemo begunce.²⁴ Največ Slovencev so izgnali iz Posavja in Posotolja, in sicer okrog 32.055, sem pa so naselili okrog 11.000 kočevskih Nemcev, saj je kočevsko območje po delitvi ozemlja med okupatorje spadalo pod italijansko okupacijsko območje. Slovence iz Štajerske in bistriškega območja so izgnali zlasti na Hrvaško in v Srbijo.²⁵ Po kapitulaciji Italije so nemške nacistične oblasti izganjale tudi Slovence z delov Primorske. Po končani vojni so imeli nacisti v načrtu izgnati tudi eno tretjino Slovencev iz Gorenjske iz t. i. nacionalno-političnih razlogov, sem pa bi naselili 10.000 Nemcev iz romunske pokrajine Besarabije.²⁶ Izgnali so tudi okoli 300 družin koroških Slovencev z okoli 1.000 ljudmi, na njihove domove pa naselili Nemce iz Kanalske doline in zakupnike.²⁷

Izgnane Slovence so nacistične oblasti najprej zbrale v zaporih in preselitvenih taboriščih,²⁸ ki so bili v Mariboru, Celju, Slovenj Gradcu, Begunjah na Gorenjskem, v Goričanah pri Medvodah, Šentvidu nad Ljubljano, največje med njimi pa je bilo v Brestanici oz. v tedanjem Rajhenburgu, in sicer v grajskih hlevih. Grad v Brestanici je preurejen v muzej, ki deluje kot posebna enota v okviru Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, v okviru katerega je tudi zbirka o izgnancih. Društvo izgnancev Slovenije si prizadeva v okviru muzeja v Brestanici za ustanovitev evropskega muzeja izgnancev.

Po končani drugi svetovni vojni so si izgnanci dolgo časa prizadevali pridobiti status žrtev vojnega nasilja. To jim je uspelo šele v času samostojne Slovenije leta 1995. Izgnanci so organizirani v dobro delujoče Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, ki je zbralo številna pričevanja in jih objavilo v publikacijah:

22 Prunk, J. (1999, ponatis 2007).

Slovenski izgnanci 1941–1945.

Ljubljana: Izdalo in založilo Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, str. 2.

23 Ferenc, T. (1993). Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V: Izgnanci. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, str. 32.

24 Pogosto prihaja do napačnega poimenovanja posameznih skupin žrtev okupatorjega nasilja. Tako so izgnanci tisti Slovenci, ki jih je glede na Himmlerjeve smernice iz aprila 1941 izgnala z domov nemška nacistična oblast. Izraz izseljenec zanje ni primeren, saj se niso izselili sami, prav tako ne begunec, saj niso sami bežali pred okupatorjem. Pogosto se izgnance pomotoma imenuje tudi za internirance. Pri internirancih gre namreč za posebno skupino žrtev vojne, ki jih je z domov v času italijanske fašistične okupacije v Ljubljanski pokrajini nasilno odpeljala italijanska okupacijska oblast. Izraz izgnanec je za najštevilnejšo skupino žrtev vojnega nasilja vpeljala posebna strokovna skupina v letu 1971 (več v knjigi: Izgnanci. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, str. 15).

25 Prav tam, str. 2–3.

26 Ferenc, T. (1993). Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V: Izgnanci. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, str. 77.

27 http://www.siol.net/novice/slovenija/2012/04/celovcu_spomin_na_70-letnico_izselitve_koroskih_slovencev.aspx (dostop: 24. 2. 2014).

28 Pri pouku je treba učencem razložiti, da so obstajale različne vrste taborišč. Tako govorimo o koncentracijskih taboriščih (za internacijo oz. prisilno namestitve civilnega prebivalstva in vojaških oseb), begunskih, kazenskih, delovnih, preselitvenih (za zbiranje izgnancev pred transportom večinoma v delovna taborišča), uničevalnih (zlasti za Jude, npr. Auschwitz). Prva taborišča so vpeljale španske oblasti na Kubi (1895–1898) in Britanci med bursko vojno v Južni Afriki leta 1902. Delovna taborišča za nasprotnike socialistične oblasti po drugi svetovni vojni so bila tudi v Sloveniji. (Glej Enciklopedijo Slovenije ali enciklopedijo Sloveniko – geslo taborišče.)

- *Izgnanci*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 1993. (To publikacijo so prejele vse šole v državi, povprašajte po njej v šolskih knjižnicah.)
- *Spomini in pričevanja*. Zbrali, napisali in uredili Ivica Žnidaršič in Zdenka Kaplan. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 2003.
- *Spomini in pričevanja. II. knjiga*. Zbrali, napisali in uredili Ivica Žnidaršič in Zdenka Kaplan. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 2006.
- *Spomini in pričevanja. III. knjiga*. Zbrali, napisali in uredili Ivica Žnidaršič in Zdenka Kaplan. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 2012.
- Dodatne naslove publikacij s pričevanji izgnancev lahko poiščete v bazi Cobiss/Opac.

O slovenskih izgnancih je bila leta 2009 posneta dokumentarna oddaja v treh delih z naslovom *Izgnani Slovenci 1941–1945*. Nahaja se v arhivu oddaj na Multimedijem spletnem portalu TV Slovenije, in sicer:

- Izgon <http://4d.rtvlo.si/arhiv/t/34437732>
- Izgnanstvo in prisilno delo <http://4d.rtvlo.si/arhiv/t/34949032>
- Vrnitev <http://4d.rtvlo.si/arhiv/t/35461903>

Izgnance se lahko povabi k pouku zgodovine kot žive priče dogajanja, učitelji pa lahko navežejo z njimi stik prek matičnega Društva izgnancev Slovenije 1941–1945 ali prek njegovih krajevnih odborov. Kontaktni podatki so na spletni strani Društva na <http://www.drustvo-izgnancev.si/si/>.

PRIMERI OBRAVNAVE PRI POUKU

Pričevanje N. Š.

Leta 2011 je v organizaciji Društva izgnancev Slovenije 1941–1945 in Zavoda RS za šolstvo potekalo ob 70. obletnici izгона Slovencev in 20-letnici delovanja Društva izgnancev Slovenije 1941–1945 tekmovanje v pisanju člankov na temo izgnanstva za osnovne šole. Osnovnošolci so tako zbrali šestnajst še neobjavljenih pričevanj slovenskih izgnancev. V nadaljevanju navajamo odlomke iz pričevanja z naslovom *Igrače so ostale doma, ki ga je zapisala učenka Osnovne šole Drska Živa Bratkovič. Gre za pričevanje N. Š., roj. B., iz Rake v občini Krško, ki je bila skupaj s straši in 10 let starejšim bratom izgnana, ko je bila stara 6 let in pol. Eno leto so preživeli v taborišču Langenzell, nato pa še tri v Gerlachsheimu.*

Izgon

»Še danes vidim trg, poln nemških kamionov, in neprijazne nemške vojake s čeladami. Rekli so nam, da imamo 2 uri časa, da se spakiramo. Mama je začela pripravljati nahrbtnike s stvarmi, ki so se ji zdele v tistem trenutku najbolj nujne. Pred hišo je že čakal nov lastnik. Mi nismo bili med prvimi izseljenci, zato je bila izselitev pričakovana.« /.../

»Mama je na hitro vsakemu naredila cule iz rjuh. Igračke nisem smela vzeti nobene, samo mojo punčko je mama položila na vrh cule. Ta me je spremljala povsod.«

Možni vprašanja, vezani na odlomka:

- Kaj lahko glede na pričevanje sklepaš o izganjanju Slovencev?
- Kakšen vzrok lahko razbereš za izgon Slovencev?

»Žalost in stokanje je bilo povsod. Mama je jokala, oče je klel in nikakor ni mogel verjeti, da moramo zapustiti dom.« /.../

»Ker je blizu potekala meja, se je veliko vaščanov umaknilo na italijansko stran, in to družine z otroki, s katerimi sem se družila.«

Moj oče ni hotel nikamor, saj je rekel, da ne ve, kam naj gre, k sorodnikom v Šentjernej nismo mogli, ker ni bilo prostora, saj je tam bilo že veliko drugih.«

Možni vprašanja, vezani na odlomka:

- Ali bi se lahko rešili izгона? Pojasni.
- Kakšna je razlika med izgnanci, begunci, izseljenci?

Prihod v preselitveno taborišče na gradu Rajhenburg pri Brestanici

»Ko smo morali peš na brestaniški grad. Izredno se spomnim tiste strašne poti. Bilo je grozno strmo. Hodili smo v strnjeni koloni. Če se je kdo premaknil iz vrste, so ga nemški vojaki grobo potisnili nazaj. Enkrat tudi mene. Če bi me potisnil še malo bolj, bi padla po strmini navzdol. Spomnim se, da smo spali na slami in da je zraven nas mlada družinica z otrokom. Ljubkovala sem ga. Spominjam se velikega zvočnika, iz katerega so odmevale meni neznane besede.«

Možno vprašanje, vezano na odlomek:

- Kakšne so bile razmere v preselitvenem taborišču?

Pot v Nemčijo

»Nihče ni nič vedel, samo ugibalo se je. Vozili smo se v živinskih vagonih. Z grozo se spominjam trenutkov, ko smo morali opraviti potrebo. In tega, da je bil Miklavžev večer. Pot je bila naporna. Ponoči smo prispeli v grad. Po enem letu so nas preselili, čeprav ne vem zakaj. Nobeno taborišče ni bilo ograjeno. Stražarjev se ne spomnim. Le vodje ‚lagerja‘.«

Prihod v delovno taborišče

»Ne, ločili nas niso, saj to ni bilo kazensko taborišče. V prvem taborišču smo imeli 2 pograda v eni mali sobici. V drugem taborišču je bilo 5 družin v sobi in vsaka družina je imela 2 pograda in nekaj m². Najhuje je bilo, ker so nas mučile stenice. V naši družini so napadle samo mene in očeta. Stene so bile obdane s tapetami, pod tapetami pa polno stenic. Drugo taborišče je bilo sredi vasi.«

Življenje v izgnanstvu

»Vem samo, da je imel oče nekaj denarja, ki ga je moral zamenjati za nemško valuto.«
»Že v Brestanici so nam dali ovalno ploščico na vrvi, na kateri je pisala številka. Imeli so nas za živali, ne za ljudi.«

»Najbolj se spomnim, da smo otroci dobivali tekoč, voden puding. Ko smo bili stari 10 let, naj bi dobivali ‚odraslo hrano‘. Kuhali so nam Nemci, majhne obroke smo dobivali 3 x na dan. Spomnim se, ko je oče ob koncu tedna prihranil kos kruha za brata, ki je bil kot najstnik ves čas lačen. Čeprav si čez rezino kruha videl, ni bilo tako grozne lakote.«

Možni vprašanja, vezani na odlomke:

- Kakšno je bilo življenje v delovnem taborišču?
- Katere so bile razlike med delovnimi, kazenskimi in uničevalnimi taborišči?

Prisilno delo

»Starejše ljudi so odpeljali na delo na polja. Oče je delal na kmetiji. Ker ni hotel delati dobro, so mu zagrozili s taboriščem Dachau. Brat je delal v bližnji tovarni orožja. Čez teden so bili na delu, v soboto so se vračali v taborišča. Mi, otroci, smo morali na bližnja posestva, da smo trgali grah, pobirali poljske pridelke. Obirali smo črn trn, ki je bil zelo bodeč. Vse so nas uporabili za delo, saj je bilo to delovno taborišče. Ves čas je bilo treba delati in delali smo vsi.« /.../

Možno vprašanje, vezano na odlomek:

- Kdo so bili prisilni delavci?

Vrnitev domov

»Vrnili smo se šele avgusta. Ampak pot nazaj je bila bolj prijazna in optimistična, čeprav je bila daljša. Čeprav smo na nemškem preživeli skoraj 4 leta, sem takoj prepoznala rodno vas Rako.« /.../

Opustošen dom

»V naši hiši so bili Kočevarji, vse je bilo prazno. Še kar so pustili, so potem ljudje, ki so se vrnili pred nami, pobrali. Bilo je vse opustošeno. Nismo imeli nobenega ležišča. Nismo imeli ne mize ne stola. Nekaj dni po našem prihodu je bil v kraju partizanski miting. Spomnim se stolov. Oče je po končani prireditvi tistega, na katerem je sedel, prinesel domov. Seveda nismo imeli nobene hrane. V eni sobi smo imeli železno peč, na kateri smo kuhali repo z malo moke. Nekaj zelenjave smo dobili od sorodnikov.«

Možno vprašanje, vezano na odlomke:

- Kdo je opustošil dom? Utemelji.

Izobraževanje

»Vem, da me je mama tudi učila, na primer seštevanje, pisanje. Jaz ne vem, kaj je 1. razred. 2 meseca sem se v drugem učila poštevanko in osnove slovenščine, nato sem šla v tretji. Glede šolanja smo bili mi, izgnanci, zelo prikrajšani.«

Ali so se ohranili tudi lepši spomini?

»Ne, jih ni. Ali pa mogoče druženje, z nemško deklico. Prihajala je k ograji. Nekoč mi je podarila punčko. Ampak jaz sem imela svojo slovensko punčko raje.«

Možni vprašanja, vezani na odlomka:

- Kako je priča doživljala izgnanstvo?
- Kakšni odnosi so se razvili z Nemci?

Možni vprašanja za globlje razumevanje in ustvarjanje slike širšega zgodovinskega ozadja:

- Kaj nam pričevanje sporoča o nacistični okupaciji Slovenije?
- Utemelji misel, da je izgon ukrep totalitarne oblasti.

PRIČEVANJE S FOTOGRAFIJE

Pretrsljivo pričevanje slovenskih izgnancev predstavlja zgodovina neke fotografije, ki je bila objavljena 29. marca 1985 v Večerovi prilogi Sedem dni, in sicer v članku z naslovom Najdba iz Metza v Ljubljani. Gre za fotografijo iz Fotoalbuma 72. rezervnega policijskega bataljona, ki jo je po naključju v Metzu v Franciji na obisku pri sorodnikih odkril neki občan, album je prinesel domov in ga izročil Muzeju novejšje zgodovine Slovenije.

V albumu so fotografije od začetka vojne do leta 1943, konča se s Pohorskim bataljonom. Pod slikami so podnapisi nemškega vojaka, ki je album uredil: izseljenci, zaporniki, Marburg, Pettau, Cilli ... Dopisal je tudi svoje obsežnejše komentarje k slikam.



Fotografija izgnanske družine, ki je bila objavljena 29. marca 1985 v *Večeru* v prilogi *Sedem dni* in v članku z naslovom *Najdba iz Metza v Ljubljani*. (Fototeka Muzeja za novejšo zgodovino Slovenije.)

Fotografija prikazuje prizor iz tretjega transporta slovenskih izseljencev v Srbijo. Posnetek je nastal 13. 7. 1941. V ospredju je učiteljska družina Povh iz vasi Dramlje pri Celju. Oče Vaclav je bil narodno zaveden šolski upravitelj, ki so ga sprva zaprli v kapucinski samostan v Celju in ga vrnili družini tik pred odhodom izgnancev iz meljske kasarne v Mariboru. Mati Roza, tudi učiteljica, se je morala okupatorjem umakniti iz učiteljskega stanovanja v neko kmečko hišo. Ponje so prišli s tovarnjakom in materi dali eno uro časa, da je pripravila prtljago. Nato so vse tri odpeljali v Maribor in od tam z vlakom v Srbijo. Ko so sprevod izgnancev peljali na železniško postajo, so jih spremljali vojaki z bajoneti. Priča Bojan se spominja tudi fotografa z manjšim fotoaparatom, ki jih je slikal. Še nikoli prej ni videl tako majhnega fotoaparata, zato je mamo vprašal, ali se lahko s tem aparatom tudi strelja. Zato se na sliki v strahu tudi nekoliko skrčeno drži. Oba brata imata na hrbtu tudi koška z osebnimi stvarmi, kot so tudi igrače. Z vlakom so se peljali prek Zagreba, v Slavonskem Brodu so jih z ladjo prepeljali čez Savo, nato pa z vlakom po ozkotirni železnici prek Sarajeva v Arandelovac in od tu v Paraćin. Del izgnancev so nato prepeljali v Zaječar. Družina Povh je osvoboditev dočakala v Plevnu v Bolgariji, kjer sta bila starša učitelja osirotelih srbskih otrok.²⁹

Možna vprašanja, vezana na fotografijo:

- Med izgnanci je bilo tudi veliko učiteljev in njihovih družin. Zakaj meniš, da so učitelje množično izselili?
- Kako je izgon doživljal deček na sliki? Kaj je obsegala njegova prtljaga?

PRIČEVANJE V PESMI

Del izgnancev je svoje doživljanje izgnanstva izpričal v pesnitvah. Izgnanka Ančka Salmič je bolečino izgnanstva strnila v pesmi z naslovom *Kje ostal si dom premili?*

*»Kje ostal si, dom premili!
Več oko te ne doseže!
Vlak hropi vse dalje, dalje,
v duši pa je vedno teže.
Kje ostale ste, vasice,
V zlatem soncu nasmejane?
Kje ve, plodne njive naše,
od marljivih rok rahljane?»*

²⁹ Povzeto po: Povh, B. (1993). *Usoda neke fotografije in ljudi na njej*. V: *Izgnanci*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, str. 281–282.

*Kje gorice vinske zlate,
Pesem čričkov sladka, mila?
Griče, trate in doline,
Vse nam dalja je zakrila.»³⁰*

Možni vprašanji, vezani na pesem:

- Kako avtorica razmišlja in čuti o domovini?
- Kakšnega socialnega izvora je avtorica? Utemelji ugotovitev.

UKRADENI OTROCI

Zgodovinsko ozadje

Dne 25. junija 1942 je Heinrich Himmler, vrhovni poveljnik SS, izdal »Smernice za izvedbo akcije proti partizanom in drugim banditom na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem«. V dokumentu je tudi zapisano:

- »3. Akcija ima vse elemente, da naredi neškodljivo prebivalstvo, ki je prostovoljno podpiralo in oskrbovalo bandite z naborom ljudi, orožjem in jim nudilo zavetje. Moške iz takih družin, v mnogih primerih celo sorodnike, je treba postreliti, ženske zapreti in jih poslati v koncentracijsko taborišče, otroke oddaljiti iz njihove domovine in jih namestiti v pokrajinah tretjega rajha. Pričakujem posebno poročilo o številu otrok in njihovi rasni vrednosti. Vse premoženje teh družin bo zaseženo. Drugi cilj je – ljudstvo dobre volje osvoboditi band in mu dati občutek varnosti v nemškem rajhu.
4. Izvedba akcije bo pri izpolnjevanju dolžnosti od mož zahtevala skrajno preudarnost kot tudi telesne moči in napore v težkih hribovitih predelih. Pričakujem, da bodo vodje in možje SS in policije izpolnili zaupana jim pričakovnja.»³¹

Na Gorenjskem in v slovenskem delu Štajerske je bilo po izvedeni akciji, ki jo je ukazal Himmler v Smernicah, nasilno odpeljanih več kot 600 slovenskih otrok. Zbirni centri so bili v Celju, Šentvidu nad Ljubljano in Goričanah pri Medvodah. Nato so jih prepeljali v nemška taborišča,³² domove organizacije Lebensborn ter k nemškim družinam, ki so jih posvojile. Po končani vojni se je vrnilo približno 300 otrok, nekaj so jih sorodniki in oblasti s težavo izsledili in po dolgotrajnih sodnih postopkih uspeli doseči njihovo vrnitev, okoli 100 ukradenih otrok pa je ostalo v Nemčiji. Gre zlasti za sirote, ki so jim med vojno ubili starše in velikokrat tudi sorodnike, ki bi si sicer prizadevali za njihovo vrnitev. Med posvojitelji enega od otrok je bil tudi Himmlerjev bratranec.³³

PRIMERA OBRAVNAVE PRI POUKU

Povest Deček z dvema imenoma

Življenjski zgodbi dveh resničnih ukradenih otrok, I. P. in F. Z., je v mladinski povesti Deček z dvema imenoma združil in opisal pisatelj Anton Ingolič. V povesti je strnil prikaz usode vseh ukradenih otrok, saj se resnični dogodki prepletajo z izmišljenimi, tudi imena oseb in krajev so izmišljena. Sodni procesi za vrnitev obeh otrok pa so odmevali tudi v tedanjih domačih in tujih časopisih.³⁴ Življenjski zgodbi obeh ukradenih dečkov sta pisatelju služili za oblikovanje literarnega lika Janka oz. Kurta. Pri pouku se ne ugotavlja, kateri prizori so resnični in kateri plod pisateljeve domišljije. Pomembno je namreč poudariti koncept nacističnega genocida nad Slovenci ter ga aktualizirati z genocidi v novejši zgodovini, na primer v času jugoslovanskih vojn 1991–1995. Povest je primerna za obravnavo v osnovni in srednji šoli, učenci jo lahko preberejo v celoti, za pouk pa lahko učitelj pripravi delovne liste z izbranimi odlomki. Odlomke iz povesti ali celotno povest lahko uporabimo za uvajanje v obravnavo, lahko za povzemanje učne snovi in ustvarjanje »velike slike« za globlje razumevanje delovanja totalitarnih sistemov. V nadaljevanju navajamo primer obravnave s prizorom, v ravnateljščini pisarni, ko krušna mati vpiše svojega posvojenega (ukradenega) otroka v šolo.

³⁰ Salmič, A. (1999). Kje ostal si dom premili? V: Izgnanci. Društvo izgnancev Slovenije 1993, str. 177.

³¹ Taboriščniki, ukradeni otroci. 60 letnica nacističnega genocida (ur. dr. Janez Žmavc). Celje: Društvo taboriščnikov ukradenih otrok Slovenije, 2002, str. 12–13.

³² Gre za taborišča Frohnleiten pri Gradcu, Saldenburg, Neustift, Himmelberg, Selingenporten, Eisenstein, Kastel – Amberg (povzeto iz: Kraigher Gregorc, A. (1999). Ukradeni otroci. V: Borec, letnik 51, št. 577–578, str. 115–116.)

³³ Taboriščniki, ukradeni otroci. 60 letnica nacističnega genocida (ur. dr. Janez Žmavc). Celje: Društvo taboriščnikov ukradenih otrok Slovenije, 2002, str. 8, 33.

³⁴ Povzeto iz knjižne ocene Mitje Mejaka. Dostopno na: www.dlib.si/v2/StreamFile.aspx?URN=URN:NBN:SL... (dostop: 8. 9. 2010).

»Na vprašanja gospe ravnateljice odgovarjaj glasno in razločno!« je še rekla, preden sta vstopila.

Kurt se je ugriznil v ustnico. Pravzaprav je res neumno, da tako trdoglavo vztraja pri svojem. Prijel je mater za roko in v zadregi stopil pred malce osivelo ravnateljico, ki je sedela za dolgo zeleno mizo sredi prostorne, svetle pisarne.

»O kostanjevi lasje in rjave oči!« je le-ta vzkliknila, brž ko ga je zagledala. »To je redkost pri nas.«

Šele sedaj je segla po spričevalu, ki ji ga je Grothova ponujala.

Kurtu je bilo zoprno. Kaj imajo z vpisovanjem opraviti njegovi kostanjevi lasje in njegove rjave oči? Res, že marsikatera materina znanka je občudovala njegove lase in oči, toda gospa ravnateljica je vendar resnejša, pa tudi bolj učena, kot so tiste ženske.

»Kdaj si rojen?« je vprašala ravnateljica in spet uprla radovedne oči v Kurta.

»Tretjega maja 1939!« je odgovoril Kurt z zardelim licem, saj je čutil, da ga ravnateljica vprašuje samo zato, da si lahko ogleduje njegove lase in oči.

»Kje?«

Še bolj je zardel. A zdaj iz drugega razloga. Imena rojstnega kraja si namreč ni in ni mogel zapomniti.

»V Čen... Ten...«

»Napisano je v spričevalu!« je pohitela Grothova, kakor da tudi njej ni prav, da ravnateljica Kurta toliko ogleduje in sprašuje.

»Seveda je,« se je ravnateljica nasmehnila, »ampak takle dečko mora že vedeti, kdaj in kje se je rodil.« Vendar je pogledala v spričevalo. »Tentschach,« je prebrala. »Tentschach na Spodnjem Štajerskem. O!« je vzkliknila presenečeno, »Štajerec!« Vprašujoče je pogledala Grothovo. »Torej je?«

»Ne!« je kriknila Grothova, ki ji je, kar je Kurt dobro videl, nenadoma vsa kri izginila iz lic.

»Kurt je Nemeč, je...«³⁵

Možne dejavnosti za učence po branju in analizi odlomka iz povesti so, da razberejo, kateri podatki kažejo na to, da je bil Kurt/Janko ukraden otrok, lahko bi tudi narisali skico prizora v pisarni ravnateljice. Po branju cele povesti ali poglavij iz povesti bi lahko učenci na osnovno- ali srednješolski stopnji izobraževanja razmišljali tudi o globljem zgodovinskem in etičnem sporočilu. Vprašanja, ki bi jih usmerjala pri razmišljanju, so:

- Kako sta prikazani obe materi – krušna in prava? Kakšen je odnos Kurta/Janka do obeh mater?
- Kaj je doživljal Kurt/Janko, ko je ugotovil, da je krušni oče (nacist) ustrelil njegovega pravega očeta (partizana)?
- Zakaj so nastali pravni zapletni pri vrnitvi Kurta/Janka v rojstno domovino?
- V povesti sta združeni zgodbi dveh ukradenih otrok, prepletajo se resnični in izmišljeni dogodki. Kakšno pa je zgodovinsko ozadje, ki je pripeljalo do kraje otrok?
- Kakšno zgodovinsko-etično sporočilo povesti se lahko razbere in utemelji prav iz prizorov, v katerih so opisani odnosi Kurta/Janka do obeh mater in očetov?

Pričevanji dveh ukradenih otrok

Pretresljiva so tudi ohranjena pričevanja ukradenih otrok. Navajamo odlomke iz dveh pričevanj. Sergej Hribar je povedal:

»Star sem bil komaj pet let, ko sem se s sorodniki znašel v zbirnem taborišču v Celju. Tu so pripravljali transporte za naprej, ločevali so otroke od staršev, in to po treh skupinah: najstarejše ljudi so pošiljali v posebna taborišča, ljudi srednjih let v koncentracijska taborišča in otroke spet v posebna taborišča. Iz Celja so nas otroke odpeljali v prehodno taborišče Frohnleiten. Tam nismo bili dolgo, od tam nas je pot vodila prek Saldenburga, Neustifta, Kastla, Seidelthama in seveda nazaj domov. /.../ Huda so bila po svoje vsa. Frohnleiten mi je ostal v spominu po barakah, kjer sem bil povsem izgubljen, saj sem bil star komaj pet let. Kar izgubil

35 Ingolič, A. (1998). Deček z dvema imenoma. Ljubljana: Založba Karantanija, Založba Pisanica, str. 12-15.

sem se od začetka: barake so si bile podobne, eno ležišče mi je bilo odkazano, in nisem ga več našel. Seveda pa so bila vsa enaka in je bilo tako vseeno, na katerem sem bil ... Bil sem sam, nekateri otroci so bili v večjih skupinah, tudi od doma so se že poznali. Jaz pa sem bil tedaj še edinec in sem bil še bolj osamljen. Toda kmalu smo se strnili in kot strnjena skupina lažje premagovali taboriščne tegobe. Zdi se mi, da smo prav zaradi tega preživeli; končno pa smo tudi bili potomci tistih puntarjev na Gorenjskem in Štajerskem, ki so se že nekdaj upirali, in tako Nemcem ni bilo že v naprej dano, da bi iz nas naredili Nemce.»³⁶

Na vprašanje, zakaj se imenujejo ukradeni otroci, je odgovoril Jože Pajer:

»Zato, ker smo bili okradeni za starše, za domovino, za otroštvo, za mladost pa verjetno tudi za vzgojo in izobraževanje, ki bi si jo v normalnih okoliščinah zagotovo pridobili, in mogoče še za normalen razvoj naših otrok; ne vem, kako s svojo preteklostjo vplivam na vzgojo svojega otroka; končno smo bili okradeni tudi za zdravje: naša rast je bila okrnjena, nismo zrastle, ko smo se vrnili, nas je bila sama kost in koža.«³⁷

Možna vprašanja za analizo obeh odlomkov so:

- Kako je v prvem odlomku prikazan postopek kraje otrok?
- Kako so v prvem odlomku opisana doživljanja taborišča z očmi petletnega otroka?
- Kako je v drugem odlomku pojasnjen koncept kraje otrok skozi oči enega od ukradenih otrok?

Z grozotami vojne in skrajnimi razsežnostmi množičnega kršenja človekovih pravic so se soočili tudi številni judovski otroci, ki so postali žrtve holokavsta. Med njimi je bila tudi mala Biba, komaj šest let stara Judinja, ki je pripadala slovenski judovski skupnosti. Po vojni je svoje spomine na holokavst strnila s spomini drugih judovskih otrok v mladinski povesti *Vojak z zlatimi gumbi*.³⁸

OTROCI ŽRTVE HOLOKAVSTA

Zgodovinsko ozadje

Med 6 milijoni žrtev holokavsta so bili tudi otroci. Adolf Hitler je napovedal uničenje judovske skupnosti v knjigi *Mein Kampf*, programu nacistov. Prvi ukrepi proti Judom so bili uvedeni kmalu po prihodu nacistov na oblast. Za Juda so opredelili vsakega s tremi judovskimi starimi starši, preostale so označili za mešance. Dne 1. aprila 1933 je bil razglašen bojkot judovskih podjetij in svobodnih poklicev, kmalu nato so začeli odpuščati judovske vladne uslužbenke, novinarje in umetnike. Uvedeni so bili prvi zakoni proti »nearijcem«, 15. septembra 1935 pa so s t. i. Nürnberškimi zakoni Jude spremenili v povsem brezpravne državljane. Z Zakonom o državljanstvu so jim bile odvzete politične pravice, poroke z Nejudi, izobešanje nemške zastave ter zaposlovanje nejudovske služinčadi so nacistične oblasti prepovedale z Zakonom za zaščito nemške krvi in časti, leta 1937 so začeli Judom z minimalnim denarnim nadomestilom pleniti še premoženje, kar so označili za arianizacijo nemškega gospodarstva.³⁹

Dne 28. oktobra 1939 je bil sprejet odlok o obveznem nošenju Davidove zvezde, s katero so morali biti označeni vsi Judi.⁴⁰ Prelomnico predstavlja wannseejska konferenca, ki je bila sklicana leta 1942 v Berlinu. Na njej so sprejeli ukrepe za »dokončno rešitev judovskega vprašanja« v Evropi. Začelo se je množično »čiščenje« oz. deportacije judovskega prebivalstva v koncentracijska taborišča, ki so potekale od Zahoda proti Vzhodu.⁴¹

PRIMER OBRAVNAVE PRI POUKU

Povest *Vojak z zlatimi gumbi*

Pot v koncentracijsko taborišče

»Na postajnem poslopju je visela tuja zastava in v njenem bahatem plahutanju, s preblisti srebrnih črk, je Biba čutila nekaj nevarnega, zlovesčega.«⁴²

³⁶ Kraigher Gregorc, A. (1999). *Ukradeni otroci*. V: Borec, letnik 51, št. 577-578, str. 117.

³⁷ Prav tam, str. 116-117.

³⁸ Steiner, M. (1964). *Vojak z zlatimi gumbi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

³⁹ Jelinčič Boeta, K. (2009). *Kratka zgodovina Judov*. Celovec: Mohorjeva družba, str. 224.

⁴⁰ Piekalkiewicz, J. (1996). *Druga svetovna vojna*. Ljubljana: DZS, str. 139.

⁴¹ Prav tam, str. 733.

⁴² Steiner, M. (1964). *Vojak z zlatimi gumbi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 9.

»V majhni sobi na postaji, kjer je na steni visela velika slika tistega gospoda, ki je kričal in žugal, je sedel za mizo mlad vojak z zlatimi gumbi in z našitki na ramenih. Čeprav se ni ozrl, ko so vstopili, je oče takoj stopil k njemu. Začel je govoriti z vojakom v tistem jeziku, kot je običajno govoril s staro mamo.«⁴³

»Vojaka sta dala očetu neke krpe in stopila k vratom, kar je pomenilo, da morajo ven. Oče je dolgo stal na mestu in bilo je, kot da ne ve, kaj naj naredi s tem, kar je držal v rokah. Gledal je v tla. Bilo ga je sram. Mama je stopila k njemu in vzela krpe iz njegovih rok. Tudi ona jih je nekaj časa gledala, potem pa je hitro vzela iglo in sukanec in jih začela šivati na rokave. Najprej na Bibin, potem na očetov in nazadnje je slekla še svoj plašč in na rokav prišila krpo. Biba si je takoj ogledala, kaj ima na rokavu. Bila je velika, rumena zvezda, v kateri je nekaj pisalo. Gledala jo je in vedno lepša se ji je zdela.«⁴⁴

Na vlaku

»Hotela je videti vlak, vagone, vse tiste za njihovim. Na ovinku jih je končno zagledala. Bili so natančno takšni kot ta njihov in vsi so bili zaprti. Kaj je tam? Zaboji? Škatle? Živina? Videla je včasih, da so v takih zabojih vozili živino. Morda pa so zdaj tudi tam otroci? Majhni in veliki otroci, ki govorijo različne jezike, ki imajo vsi enake zvezde, ki vsi jokajo in kličejo mamo.«⁴⁵

V taborišču

»Sredi velikega polja se je nenadoma pokazalo majhno naselje. To so bile dolge, hišam podobne barake. Stale so na majhnem prostoru druga poleg druge, ograjene z žico /.../ Vrata barake so se odprla in vojaki so jih začeli tlačiti vanjo. Ko je bil tudi zadnji otrok že notri, so vrata zaprli in odšli. /.../ Postalo je soparno. Iz kotov je začel zaudarjati strašen smrad. Skozi zamreženo okno je pritiskalo sonce, strop se je potil od vročine. /.../ In temu strahu se je pridružila še žeja. /.../«⁴⁶

»Zakaj so ostali mali otroci v baraki? /.../ Velika deklica je ves čas nemo strmela v vojake in spremljala vsako njihovo kretnjo, kot da ona edina ve, da otroci v baraki niso dobili vode, da je tudi oni ne bodo dobili, da to morda sploh ni voda, kar vojaki pravkar zlivajo po stenah barake. Za njo je imel smeh Vojaka z zlatimi gumbi povsem določen prizvok. Spremljala je oficirjevo roko, to lepo, negovano, čisto roko, z dolgimi tenkimi prsti, pod katerimi se je zdajci nekaj zasvetilo. Vžigalica!«⁴⁷

Ponovno snidenje z mamo in življenje v taborišču

»Bibina mama se je vračala z dela vedno bolj molčeča in bolj utrujena. Takoj je legla in Biba je vsako jutro trepetala, da se ne bo zbudila. Spali sta v isti postelji. /.../ Saj Biba niti slutila ni, da je tisti košček kruha, ki ga mati vsak dan prinese s pretvezo: »Danes sem pridno delala, pa so mi dali dva koščka kruha,« razen juhe edina hrana in še tej se mati odpove, da bi ona, Biba, imela.«⁴⁸

»Biba ji je pomolila skodelico. 'Si žejna? Prinesla sem ti vodo in zdravila.' Mati je dolgo gledala v zdravila, jih molče položila na jezik in srknila nekaj požirkov vode. /.../ Mati je legla nazaj in pogledala k Bibi. /.../ 'Tako velika si že, tako odrasla.'«⁴⁹

Na kosilu z oficirji

»Prvo, kar je zagledala, je bila dolga miza z belim prtom, s pravimi krožniki, s srebrnim priborom, s košarami, polnimi kruha, z bokali vode, s sadjem v posodah. /.../ Držala je svoj krožnik v roki, /.../ in nabirale so se ji sline, da jo je v kotičkih ust že kar bolelo. Vojak je prišel do nje, jo pogledal, nakar je dvignil pladenj visoko nad njeno glavo in vse s krožnika stresel v posodo za smeti. 'Ne!' je zakričala Biba, skočila s sedeža in stegnila roko za krožnikom, ki je bil spet prazen.«⁵⁰

»Poglej Biba, 'je začel razlagati stari oficir in se sklanjal k njej, da bi ga bolje slišala.

'Tu na mizi so vse tiste jedi, ki smo jih danes imeli za kosilo. Na vsakem krožniku je nekaj drugega. Od vsega, kar vidiš tu pred seboj, si lahko izbereš eno samo stvar. /.../' Tedaj pa je sredi vseh teh krožnikov zagledala vazo z marjetkami. /.../ Hotela je že vzeti en cvet, ko je

43 Prav tam, str. 13.

44 Prav tam, str. 14–15.

45 Prav tam, str. 35.

46 Prav tam, str. 39–41.

47 Prav tam, str. 43, 46.

48 Prav tam, str. 66–67.

49 Prav tam, str. 71.

50 Prav tam, str. 80–84.

pred njo nenadoma zrasla podoba mame: njen obraz, ves suh in prestradan, njene vročične oči. Spustila je pogled od lepih belorumenih cvetov in vzela s prvega krožnika velik kos kruha. Odkorakala je mimo dveh vrst črnih škornjev v drugo sobo, po beli, s peskom posuti stezi skozi vrata v ograji, mimo drevesa, mimo table z napisom, da je prehod strogo prepovedan in vso dolgo pot do pralnice jo je spremljal glasen krohot oficirjev.

Sedla je na kamen pred vrati pralnice, pokukala skozi špranjo, če je tam še vedno plavo krilo, se pomirjeno naslonila na steno in čakala.

V rokah je držala velik kos kruha in samogibno ponavljala pesmico: sem deklica mala ...⁵¹

- V odlomkih poišči dokaz, da gre je za zgodbo judovske družine.
- Na temelju odlomkov opiši vsakdanje življenje v koncentracijskem taborišču.
- V odlomkih poišči dokaze, da je predstavljen holokavst.

Avtorica povesti Miriam Steiner Aviezer se je rodila leta 1935 v Karlovcu na Hrvaškem, nato se je z družino preselila v Trebnje, kjer je njen oče odprl lekarno. Po začetku vojne so njo z mamo in očetom italijanske okupacijske oblasti internirale v koncentracijsko taborišče Ferramonti na jugu Italije. Vojno so člani družine preživeli, Miriam Steiner pa je po vojni na Filozofski fakulteti v Ljubljani študirala primerjalno književnost, ukvarjala se je z novinarstvom, pisala je kratke črtice, kot so Spomini (revija Mlada pota 1952/53). Črtico je razširila v mladinsko povest Vojak z zlatimi gumbi (Mladinska knjiga leta 1964). V povojni Jugoslaviji je delala tudi kot vzgojiteljica judovskih otrok in mladine, v letovišču Crikvenica na Hrvaškem, kjer so letovali judovski otroci, ki so preživeli holokavst, pa se je seznanila s pričevanji, ki jih je strnila v povesti Vojak z zlatimi gumbi. Leta 1971 se je preselila v Izrael, kjer si je ustvarila družino, službovala pa v arhivu v okviru muzeja Yad Vashem. Po upokojitvi deluje v okviru Komisije, ki razglša pravičnike med narodi. V Izraelu je povest Vojak z zlatimi gumbi razširila v roman, ki je izšel v več jezikih. Povest oz. roman nista pričevanje, namenoma se ne omenja časa in imen krajev, tudi fašist Moletto je postal vojak z zlatimi gumbi. Najbolj grozljiv prizor v povesti je povezan z vojakom z zlatimi gumbi (polkovnikom Molettom), ki je zažgal barako z najmanjšimi otroki v taborišču. V povest je deloma vključila tudi svojo izkušnjo v taborišču, zgodbo judovskih otrok v holokavstu pa pripoveduje deklica Biba. V povesti je želela izraziti strah, grozo in trpljenje otrok v vojni, ko so se morali, ločeni od mater, prilagoditi novim razmeram. V mislih so imeli ves čas samo svoje mame, izraz »mama« je skoraj postal molitev. Ko se otrok in mama spet srečata, pa se otroku porajajo vprašanja o tem, kje je bila mama, zakaj je dovolila, da so otroka ločili od nje. Otroku ni več otrok in mama ni več mama, obe sta taboriščnici z enakimi dolžnostmi in obveznostmi, razčlovečeni. Otroku je bila odvzeta možnost ljubiti mamo.⁵²

OTROCI INTERNIRANCI

V Ljubljanski pokrajini, na italijanskem okupacijskem območju, se je krepilo odporiško gibanje. Zato so italijanske okupacijske oblasti razmišljale o internaciji vseh moških, še zlasti pa izobražencev in sodelavcev OF. Divizija Granatieri di Sardegna je leta 1942 Ljubljano obdala z žico, v racijah, ki so sledile od aprila do konca leta 1942, pa so mnogo Ljubljančanov poslali v internacijo v koncentracijska taborišča Gonars, Rab, Renicci, Visco, Padova in Treviso.⁵³

Italijanska ofenziva Primavera proti osvobojenemu partizanskemu ozemlju v letih 1942/1943 je vključevala požiganje celih naselij, streljanje talcev, ropanje ter druge oblike nasilja nad civilnim prebivalstvom, kamor sodi tudi internacija otrok in žensk.⁵⁴ General Mario Robotti je ukazal, da je treba »očistiti« ozemlje med Slovenijo in Hrvaško prebivalstva, ki je ščitilo in podpiralo partizanske enote. Na ribniškem in kočevskem območju so tedaj po vaseh in gozdovih zajeli ženske, otroke in starce. V italijanska koncentracijska taborišča je bilo interniranih med 25.000 do 30.000 Slovencev.⁵⁵ Tudi italijanski okupator je imel cilj izseliti okrog 30.000 Slovencev s kočevskega območja ter na to območje, bogato z gozdovi, naseliti italijanske priseljence.⁵⁶

⁵¹ Prav tam, str. 85–87.

⁵² Povzeto iz e-korespondence avtorice članka z Miriam Steiner Aviezer v letu 2010 ter Goldfrad, K. (2009). Beyond Testimony: An Interview With Miriam Steiner-Aviezer. V: PRISM. An Interdisciplinary Journal for Holocaust Educators. A Rothman Foundation Publication. Rochester, NY, Circeville: Ohio, Cleveland. Fall 2009, Volume 1, Issue 1, str. 19–22.

⁵³ Gombač, M. in Gombač, M. B. (2013). Trpljenje otrok v vojni. Sedemdeset let po zaprtju italijanskih taborišč. Zbirka Premiki. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, str. 21.

⁵⁴ Prav tam, str. 25.

⁵⁵ Prav tam, str. 26–27.

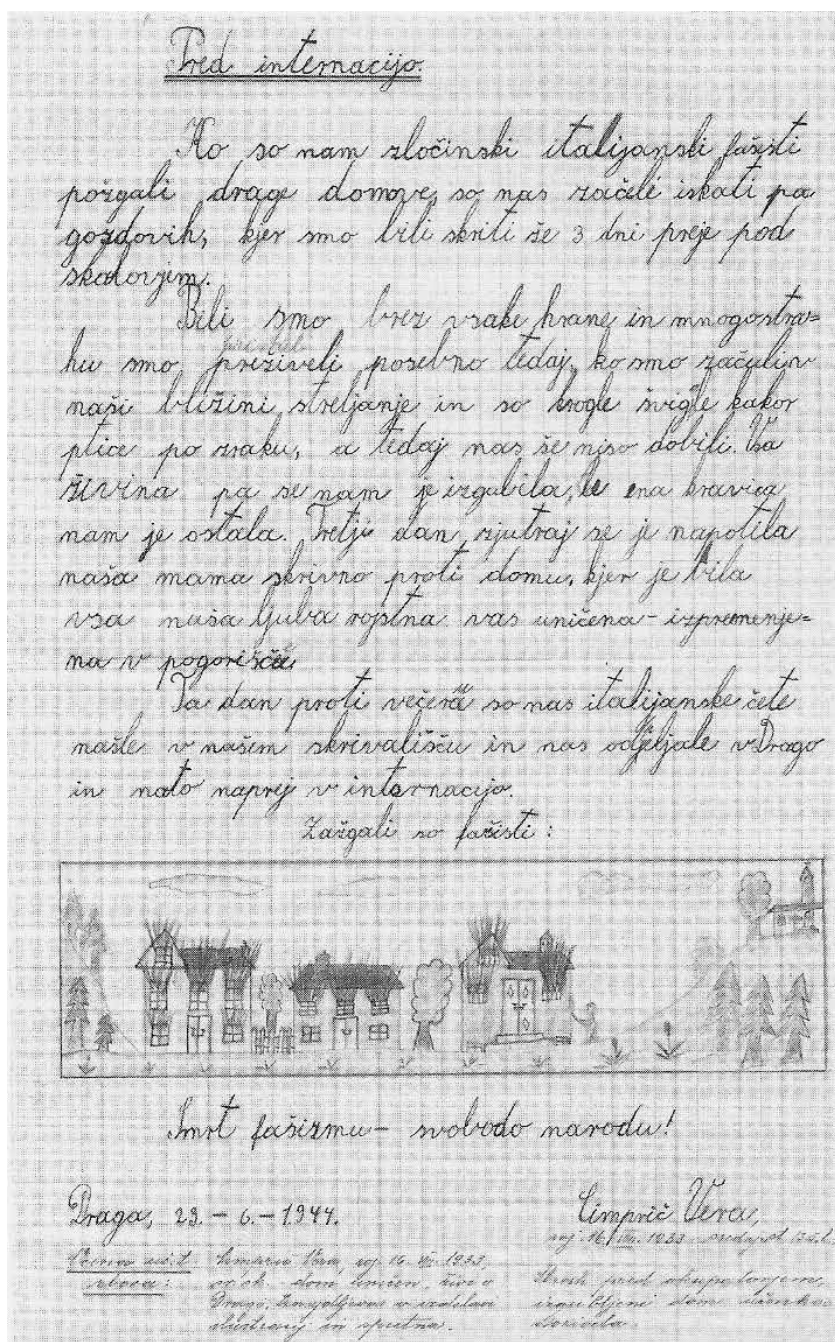
⁵⁶ Prav tam, str. 26–27.

Zaradi prenaseljenosti, lakote, mraza, bolezni in epidemij je umrlo veliko internirancev, še zlasti starcev in otrok.⁵⁷ Po kapitulaciji Italije, so se preživeli interniranci vrnili v domače kraje. Leta 1944, skoraj devet mesecev po internaciji, so v partizanskih šolah na osvobojenem ozemlju na Kočevskem in Ribniškem z ustvarjalnim pisanjem in risanjem izrazili svoje doživljanje in trpljenje v internaciji.⁵⁸ Ohranilo se je trideset izvirnih spisov in risb otrok, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije.⁵⁹ Točno število otrok v internaciji žal ni znano, delni podatki za taborišča Rab, Gonars in Treviso pa le za Kočevsko navajajo 337 interniranih otrok. Status žrtev vojnega nasilja so pridobili šele leta 1996.⁶⁰

Otroci so v spisih in risbah podoživeli pot v internacijo, domotožje, lakoto, slabe bivalne razmere, veliko žalost ob smrti najozjih družinskih članov, vrnitev domov. Navajmo primera spisa z risbo in spisa otrok internirancev.

PRIMERA OBRAVNAVE PRI POUKU

Vera Cimprič. Pred internacijo. Okupatorjevi zapori in taborišča (SI AS 1769, šk. 9).⁶¹



57 Prav tam, str. 24.

58 Prav tam, str. 11, 32-33.

59 Prav tam, str. 33.

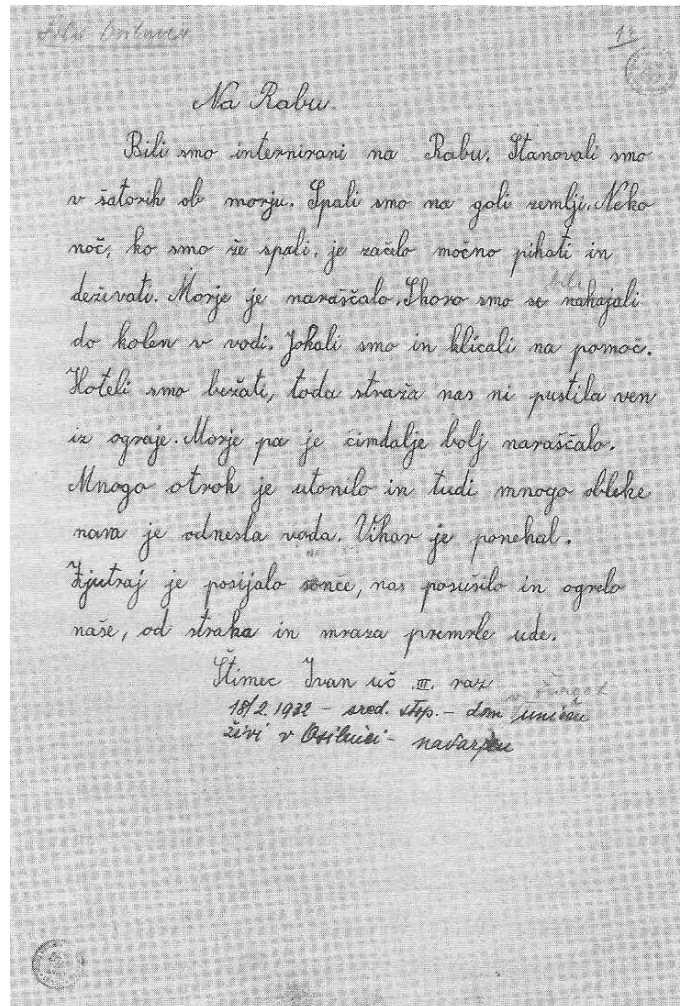
60 Prav tam, str. 48.

61 Prav tam, str. 133.

Možni vprašanja, vezani na pričevanje v spisu z risbo:

- Kako so se vaščani skušali izogniti internaciji?
- Zakaj je izražanje doživljanja internacije s pisanjem spisov in risanjem risb otrokom pomagalo premagovati žalost?

Ivan Štimec. Na Rabu. Okupatorjevi zapori in taborišča (SI AS 1769, šk. 9).⁶²



Možni vprašanja, vezani na pričevanje v spisu:

- Kakšne so bile bivanjske razmere v taborišču na Rabu?
- Zakaj straža ni spustila internirancev s poplavljenega dela taborišča na varno?

Možna vprašanja za globlje razumevanje in ustvarjanje velike slike zgodovinskega ozadja:

- Kateri so bili vzroki za internacijo Slovencev v italijanska koncentracijska taborišča?
- Kateri so bili ukrepi italijanskih fašističnih in nemških nacističnih oblasti nad Slovenijo?
- Ali so nemške in italijanske okupacijske oblasti imele skupni cilj? Utemelji.

OTROCI ILEGALČKI

Družine aktivistov Osvobodilne fronte in partizanov so skušale zaščititi svoje otroke pred ukrepi okupacijskih oblasti. Sprva se je zaščita otrok nanašala na območja pod italijansko okupacijo, čeprav italijanski okupator ni vpeljal posebnih ukrepov proti otrokom kot nemški okupator (glejte poglavje o ukradenih otrocih). Odporniško gibanje v Ljubljani

⁶² Prav tam, str. 30.

je tako organiziralo posebno mrežo za zaščito in skrb otrok, katerih starše so okupacijske oblasti aretirale in zaprle, odpeljale v internacijo ali so starši odšli v partizane. Nekaterim otrokom so starši tudi umrli oz. so jih ubile okupacijske oblasti. Organizirano humanitarno mrežo je v letih 1941 in 1942 vodila Ada Krivic, po njeni aretaciji pa Ana Zihlerl. Sprva so skrbeli za otroke komunistov, ki so od predvojnih časov delovali v ilegali, nato pa vseh družin, ki so delovale z odporiškim gibanjem ter so se znašle v stiski. Mreža je delovala tudi po kapitulaciji Italije, ko so območje Ljubljane in Ljubljanske pokrajine zasedle nemške okupacijske oblasti in osnovale Operacijsko cono Jadransko primorje. Leta 1942 je bila ustanovljena tudi Slovenska narodna pomoč, v okviru katere je delovala humanitarna mreža za oskrbo otrok brez sorodnikov v mestu, ali pa je bilo tudi bivanje pri sorodnikih prenevarno, ker so zanje vedele okupacijske oblasti. Zato je humanitarna mreža pod vodstvom Ane Zihlerl organizirala za namestitev teh otrok pri nadomestnih družinah, skrbeli za njihovo prehrano in zdravstveno oskrbo, jih v primeru nevarnosti prenesla k drugim družinam. Otrokom so priskrbeli dokumente z novo identiteto, nadomestnim družinam pa dodatne karte za hrano. Največ takšnih nadomestnih družin je delovalo v Ljubljani in okolici, otroke, za katere so skrbeli, pa imenujemo ilegalčki. Nadomestnih skrbniških družin je bilo okrog 300, točnega števila otrok ilegalčkov pa žal ne poznamo, saj so sezname nepopolni, ker jih zaradi varnosti, niso natančno popisovali. Ocenjujejo se, da je bilo otrok ilegalčkov več kot 200. Tudi ti so doživljali travme, ko so bili ločeni od staršev in nameščeni pri skrbniških družinah, mnogi so se navezali na skrbniške družine in jih obiskovali tudi po vrnitvi k svojim rodnim družinam.⁶³

PRIMERA OBRAVNAVE PRI POUKU

Ko sem živel življenje ilegalčka

»Ko sem živel življenje ilegalčka, sem si mnogokrat zaželel, da bi me prišla mama obiskat, ali da bi jo kje srečal. Toda dolgo je nisem videl. Počutil sem se strašno osamljenega, čeprav so se Knezovi trudili, da mi dajo najboljše, kar so premogli. Občutek osamljenosti je nekoliko uplahnil, ko je k nam prišla neka žena. Njen pogled je bil resen in miren. Kazal je skrb in pripravljenost delati in pomagati drugim do skrajnih moči. Ni mnogo govorila – z menoj je spregovorila le nekaj besed. Več se je menila z mojo skrbnico Knezovo. Na mizi je pustila nekaj denarja, dala moji skrbnici nekaj navodil in odšla. Sprva nisem vedel, kaj pravzaprav pomeni njen prihod. Ko pa je potem prišla večkrat, se mi ja začelo svitati. Tako kot prvi je prinašala denar, in če sem bil bolan, tudi zdravila. Vedno bolj jasno mi je postajalo, da je prihajala zaradi mene, da ji je nekdo dal nalogo, da mi pomaga. Šele mnogo pozneje sem zvedel, da je bila to tovarišica Zihlerlova in da je delala po navodilih Osvobodilne fronte.

*Jure Holy, 2001*⁶⁴

Pri nadomestni mami

»Tistih nekaj mesecev od pomladi do septembra 1942, ko je oče umrl in sem se spet lahko vrnila domov, je bilo zelo hudih, posebej na začetku. Mame nisem več videla, morda sem mislila, da je izginila za zmeraj. Ko so jo zaprli, imela sem štiri leta, mi je je neka ženska nespametno dejala: »Vidiš, ko nisi bila dovolj pridna!« In ko sva jo z dedkom obiskala – spominjam se velikega pulta, ki naju je ločeval –, sem ji ob slovesu rekla: »Mama, vrni se, saj bom pridna!«

»Barica je še nekaj časa živela pri starem očetu, ko pa je njega zadela kap, je šla k družini Urh na Mirju, kjer je bila od decembra 1944 do konca vojne. Kristina Urh jo je kar želela obdržati za svojo.

*Pričevanji Barice Marentič Požarnik in Vere Marentič Novak*⁶⁵

Možno vprašanje, vezano na pričevanji:

- Kako sta ilegalčka v obeh pričevanjih doživljala ločitev od rodnih družin oz. staršev?

⁶³ Guštin, D. (2004). Sprema beseda. Vojna v Ljubljani 1941-1945. V: Ilegalčki. Iz zbirke Ade Krivic. Vojna Ljubljana 1941-1945. II. del. Ljubljana: Društvo ZAK – društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, str. 350-354, 358.

⁶⁴ Ilegalčki. Iz zbirke Ade Krivic. Vojna Ljubljana 1941-1945. II. del. Ljubljana: Društvo ZAK – društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, str. 372.

⁶⁵ Prav tam, str. 27, 29.

OTROCI »DRŽAVNI SOVRAŽNIKI«

Ob koncu druge svetovne vojne se je približno 18.000 domobrancev, ki so nasprotovali revoluciji in partizanom in so sodelovali z okupatorjem, predalo Britancem na avstrijskem Koroškem. Britanski 5. korpus pod vodstvom generala Charlesa Keightleyja jih je namestil na Vetrinjskem polju pri Celovcu. Domobrantsko vojsko in slovenske četnike je general Franc Krener dokončno organiziral v novo Slovensko narodno vojsko. Zavezniške oblasti vračanja domobrancev, ustašev in četnikov sprva niso načrtovale. Britanske oblasti pa so za območje 5. korpusa odločile, da se jugoslovanski vojaki, ki so služili v nemški vojski, izročijo Titovim oblastem. Za odločitev so bili odgovorni britanski minister za Sredozemlje Harold Macmillan, general Brian Robertson, glavni častnik zavezniškega poveljstva v Caserti, feldmaršal Harold Alexander, povelje pa je izvršil načelnik štaba 5. korpusa Toby Low. Razlog naj bi predstavljale težave z oskrbo in logistiko, izročitev pa so zahtevale tudi jugoslovanske oblasti. Britanci so sklenili s partizani sporazum, da se ti umaknejo s Koroške, Britanci pa bodo začeli vračati domobrante. Ker vračanje pod prisilo ni bilo dovoljeno, so se odločili za zvijačo, češ da jih bodo premestili v Italijo. Tako je bilo odpeljanih iz Podgorja na Jesenice in iz Pliberka v Dravograd in Celje več transportov. V Slovenijo je bilo vrnjenih okrog 12.000 domobrancev. Slovenski voditelji domobrantskega tabora so po pričevanju pobeglih iz transportov spoznali prevaro in ob napovedi, da bodo začeli vračati tudi civiliste, protestirali pri Britancih. Protestiral je tudi britanski Rdeči križ, zato so britanske zavezniške oblasti sklenile, da nihče več ne bo vrnjen v Jugoslavijo proti svoji volji.⁶⁶

Domobrante so v Sloveniji zaprli v sprejemna taborišča, ki jih je vodila Ozna. Takšna taborišča so bila na Teharjah pri Celju, v Radovljici, v Kranju, na škofjeloškem gradu, v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano idr. V taboriščih so potekala zasliševanja, vanje so prihajali aktivisti s terena po znane ljudi, zlasti v Teharjah so ujetnike, med katerimi so bile tudi ženske in otroci, mučili. Zlasti mladoletne so izpustili na prostost, iz Teharj je bilo tako izpuščenih okrog 400 ljudi. Mnoge izmed teh so nato likvidirale neformalne ali organizirane skupine, ki so se jim maščevale. Večino od 12.000 domobrancev so enote Knoja likvidirale v Kočevskem rogu in v okolici Celja. Grobišča pa so tudi okoli Novega mesta, Brežic, v Brezarjevem breznu nad Šentvidom nad Ljubljano, v Koščevem breznu na Krimu, v Iškem vintgarju, nad Grčaricami idr. Likvidarni so bili tudi ranjenci, bolniki, invalidi, pripadniki raznih oboroženih formacij, ki so jih oblasti pozvale naj se javijo.⁶⁷ Med žrtvami pa so bili tudi ljudje, ki so odkrito podpirali partizane in OF, a so se oblastem zamerili iz različnih razlogov – pripadali so premožnemu sloju, osovraženi nemški manjšini ipd.

Manjšina pobitih je bila obsojena pred vojšakimi sodišči; v Šentvidu sta delovala dva senata, v Teharjah pa eden. Večina je bila pobitih v množičnih zunajsodnih pobojih, brez sodbe.⁶⁸ Britansko vračanje razoroženih domobrancev ter zunajsodni množični poboji predstavljajo kršenje tedanjega in sedanjega mednarodnega vojnega prava.

OTROCI S PETRIČKA

Eno od taborišč, kamor so namestili vrnjene domobrante, je bilo v Teharjah pri Celju. Otroke v Teharjah umorjenih domobrancev so povojne oblasti odpeljale v zapuščeno gostilno Petriček nad Savinjo zahodno od Celja. Tam so bivali več mesecev, nato pa so večini spremnili identiteto in jih oddali v rejniške družine. Zlasti najmlajši otroci dolgo niso izvedeli za svoj izvor, mnogi si še danes ne upajo govoriti in razodeti svojega porekla, četudi zanj vedo.⁶⁹ O otrocih s Petrička se je prvič izvedelo v začetku devetdesetih let 20. stoletja, ko je o njih pisal Ivan Ott, eden od njih, ki se je preselil v Nemčijo. O svojem tragičnem otroštvu je napisal obsežno knjigo, več otrok s Petrička se je organiziralo in srečevalo v Celju, njihova pričevanja pa je zbiral in objavil tudi Janez Črnež. O življenju teh otrok je bil leta 2007 posnet tudi istoimenski dokumentarni film. Navajmo dve pričevanji o otroštvu v Petričku.

⁶⁶ Mlakar, B. (2005). Usoda domobrancev. V: Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Druga knjiga. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga Založba, str. 836–837.

⁶⁷ Prav tam, str. 838–839.

⁶⁸ Prav tam, str. 839.

⁶⁹ Žajdela, I. (2007). Pretresljive zgodbe otrok s Petrička. str. 1. Dostopno na: <http://druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/all/BA3E4F5C5D6B5815C12573840038B857?OpenDocument> (dostop: 18. 2. 2014).

PRIMERA OBRAVNAVE PRI POUKU

Mamo ubili

»Janez Črnej o svojem prvem srečanju z Lotko Pirc: »Po dolgem času, toda še vedno s solznimi očmi, mi je lahko razložila, da je Lotka Pirc, poročena Turnšek, iz Krškega, da je bila na Teharjah, kjer je bilo taborišče, kjer je prižgala sveče in kjer je s svojimi brati bila zadnjič v objemu svoje mame, ki je pričakovala še enega bratca ali sestrico. Očeta je zadnjič videla v Šoštanjju, kamor so prispeli z vlakom in kjer je izginil. Verjetno na Gorici nad Šoštanjem, kjer so takrat pobili begunce z vlaka. Na Teharjah so jo čez nekaj časa nasilno odtrgali od mame in jo z dvema bratoma ter drugimi otroki z avtobusom odpeljali v taborišče za otroke pri Petričku. Od tam so jih razkropili v razne vzgojne zavode po Sloveniji, samo da ne bi ostali skupaj in se pogovorili, kaj se je zgodilo njihovim staršem in kaj bo z njihovimi usodami. Njen presunljiv jok je posledica izbruha desetletja zadrževanih notranjih bolečin, ker je morala zaradi eksistenčnega preživetja ves čas prikrivati svoje poreklo tudi pred lastnimi otroci. /.../«

Pričevanje Lotke Pirc je zapisal Janez Črnej.⁷⁰

Možni vprašanja, vezani na pričevanje:

- Pojasni, kaj se je zgodilo z družinskimi člani Lotke Pirc, ko so bili vrnjeni v domovino?
- Razmisli in pojasni zakaj je morala Lotka Pirc prikrivati svoje poreklo?

Ukradeno otroštvo

»Ostanek dneva smo preživeli v veliki sobi. Komisarica je prinesla več listov papirja in nekaj rabljenih svinčnikov. Razdelila jih je in ukazala, naj rišemo, kar pač želimo. /.../

Minilo je precej časa, da se je zbrala in pričela nepovezano govoriti o osvobodilni borbi, osvoboditvi, zmagi proletariata in kazni za izdajo. /.../ Po predavanju smo smeli zopet risati. Dal sem duška svoji fantaziji! S talentom za risanje, ki sem ga imel, sem ustvaril pravo mojstrovino o neki bitki. Tukaj so bili tanki, letala, topovi, vojaki: živi in mrtvi. To je bila namreč najbolj priljubljena tema povojne in vojne generacije. Saj smo vedeli samo za vojno. Bitka, ki sem jo naslikal, je imela nedvomno samo enega zmagovalca. Vsi tanki, ki so goreli, vsa letala, ki so se zrušila in vsi mrtvi vojaki, vsi so imeli petokrake zvezde. To je bilo moje 'maščevanje', želja otroka, ki so mu vzeli vse: toplo ognjišče, starše, prijatelja, sorodnike, in osebno svobodo. Bil sem ponosen na svoje delo. Ko je komisarka pobrala risbe, sem prosil Boga, da bi opazila mojo. In res jo je opazila. /.../ »Kdo je to narisal? Naj vstane!« Pričakoval sem podobno vprašanje. Večkrat so me v šoli pred celim razredom pohvalili, in moja dela so visela v razredu ter na hodnikih. Ponosno sem vstal in pričakoval pohvalo. Črna vdova me je ošinila od nog do glave in zasikala skozi zobe: »Tebe bom ozdravila sovražne bolezenske domišljije. Obstajajo sredstva, da bomo izgnali iz tebe sovrašтво do komunizma. Bodi brez skrbi, domobranček moj! Na ta način se zahvljajuješ za hrano in toplo posteljo?« /.../ »Spal boš v sušilnici, kjer ni vlage in ne hrane!« reče in zmečka risbo ter pokliče nekega partizana. /.../ Odpeljal me je v gospodarsko poslopje in po lestvi na podstrežje, kjer je bila lesena kletka, /.../ To je bila komora za sušenje mesa. In v ta prostor me je zaprl partizan. /.../ »Naj ti bo prav, bedak! Hotel si se maščevati. Sedaj imaš maščevanje! Ne splača se bosti z rogatimi!«⁷¹

Možni vprašanja, vezani na pričevanje Ivana Otta:

- Pojasni, kako je potekal vzgojno-izobraževalni proces v Petričku?
- Pojasni, kakšen vzdevek so dali učiteljici in zakaj?

Otroci begunci v času vojn v Jugoslaviji

Zaradi časovne bližine je smiselno pričevanja iz časov druge svetovne vojne in takoj po njej poglobiti in nadgraditi še s pričevanji otrok in mladostnikov iz časov slovenske osamosvojitvene vojne in drugih jugoslovanskih vojn. Svoja pričevanja z doživetji osamo-

⁷⁰ Prav tam, str. 3.

⁷¹ Ott, I. (2008). Otroci s Petrička. Ukradeno otroštvo. Celje: Celjska Mohorjeva družba, str. 257-259.

svojitvene vojne lahko predstavijo kar učitelji sami, saj mnogi pripadajo generaciji, ki je v času osamosvojitvene in drugih jugoslovanskih vojn preživljala otroštvo ali pa mladostništvo. Lahko pa vključijo tudi pričevanja beguncev, ki so v Slovenijo pred nasiljem prbežali iz nekdanje skupne države. Navajmo še neobjavljeno pričevanje Aleme Asambo, ki ne želi biti imenovana s pravim imenom, zato jo imenujemo s psevdonimom. V Slovenijo je prišla iz mesta Modriča v Bosni in Hercegovini.

Vojna v Bosni in Hercegovini se je začela spomladi leta 1992. Ozemlje je predstavljalo etnični mozaik. Po popisu prebivalstva iz leta 1991 je v republiki živelo 44 % Muslimanov, 31 % Srbov in 17 % Hrvatov.⁷² Po osamosvojitvi Slovenije in hrvaškem odporu se je Beograd usmeril v Bosno in Hercegovino. Tam je zbral močno vojsko, tudi tisto, ki se je umaknila iz Slovenije in delov Hrvaške ter Makedonije, podpirali pa so jih tudi bosanski Srbi, ki so hoteli ostati povezani z Jugoslavijo (Srbijo in Črno goro). Muslimani in Hrvati so želeli ohraniti neodvisnost republike, hercegovski Hrvati pa so se želeli priključiti k Hrvaški. Pod okriljem Evropske unije je bil 29. 2. in 1. 3. 1992 izpeljan referendum, na katerem so Muslimani in Hrvati glasovali za neodvisno državo, Srbi pa so ga bojkotirali. Evropska unija je suverenost Bosne in Hercegovine priznala 6. 4., ZDA pa 7. 4. 1992. Srbi so nato z različnimi vojaškimi in paravojaškimi enotami začeli z vojno, imeli so pomoč JLA in beograjske vlade. Želeli so zasesti dolino Drine in Posavje ter vzpostaviti stik z Republiko Srbsko krajino na Hrvaškem, zasesti pa so želeli tudi večino Hercegovine z Mostarjem ter Sarajevo stisniti v obroč. Začeli so se hudi vojaški spopadi, v okviru katerih je potekalo t. i. »etnično čiščenje«. Mednarodna javnost je sprva posredovala neuspešno, šele spomladi 1994 pred novimi volitvami je odločilno posredoval ameriški predsednik Bill Clinton, ki si je tako želel zagotoviti še en mandat. Dovolili so, da je islamski svet, zlasti Iran, tajno oborožil Muslimane in Hrvate ter Hrvaško in Bosno in Hercegovino prisilili k podpisu mirovnega sporazuma, po katerem je nastala Federacija Bosne in Hercegovine. Leta 1995 so Hrvati z operacijo Blisk osvojili zahodno Slavonijo, z operacijo Nevihta pa Republiko Srbsko krajino in povzročili beg 200.000 Srbov. Julija 1995 je srbska vojska pobila 7.000 neoboroženih moških in fantov v Srebrenici, ki jih UNPROFOR ni uspel zaščititi. Srbi so istega leta povzročili pokol v središču Sarajeva, nakar je posredoval Nato, ki je bombradiral srbske postojanke. Novembra 1995 so se začeli v ameriški letalski bazi Dayton v Ohiju mirovni pogovori, mirovni sporazum pa je bil podpisan 14. 12. 1995 v Parizu. Bosna in Hercegovina je postala samostojna, a razdeljena na Hrvaško-muslimansko federacijo in na Republiko srbsko. Vojna je terjala okrog 250.000 mrtvih, 50.000 mučenih, 20.000 posiljenih žensk in 2.200.000 beguncev. Poznanih je 715 koncentracijskih taborišč in 143 množičnih grobišč. Zaradi genocida in množičnega kršenja človekovih pravic je Varnostni svet OZN ustanovil Mednarodno sodišče za bivšo Jugoslavijo, pred katerim so sodili ljudem, ki so bili najbolj odgovorni za genocide in druge vojne zločine (med drugimi srbski predsednik Slobodan Milošević, general Ratko Mladić, politik Radovan Karadžić).⁷³

PRIMER OBRAVNAVE PRI POUKU

Modriča, od koder prihaja naša pričevalka, je mesto v Bosanski Posavini, ki je bilo etnično raznoliko, saj so v njem živeli Srbi, Muslimani in Hrvati. Po končani vojni je pripadlo Republiko srbski, etnično raznolikost pa je obdržalo.

Pričevanje Aleme Asembo

»Po 21 let brezskrbnega življenja v Bosni in Hercegovini sem 11. aprila 1992 zaradi vojne 'bolnih umov' skupaj z 12-letnim bratom zapustila starše, sorodnike, prijatelje in sosede, odšla iz rojstnega mesta Modriča in se nikoli več vrnila. Takrat sem mislila, da odhajam začasno in da se bom vrnila kmalu, takoj ko 'bolni' ljudje v uniformah in tankih odidejo iz našega malega mesta. Žal začasno še traja in begunski status v moji glavi še ni zaključen.

Begunka v Zagrebu

Moje prvo študijsko leto 1990/1991 sem preživela v Osijeku. Tam sem bila leta 1991, ko so šli prvi tanki na ljudi in ko so se dogajali pokoli ljudi v okoliških vaseh. Zato sem se vrnila

72 Prijevec, J. (2004). Jugoslovanske vojne 1991-1999. V: Zgodovina v šoli, letnik 13, št. 3-4, str. 7.

73 Prav tam, str. 7-9.

v domače mesto. Tisto aprilsko soboto sta vidno zaskrbljena starša vstopila v mojo sobo in ukazala, da v petnajstih minutah pripravim nujno prtljago za odhod, ker v mestu ni varno. Na moje vprašanje, za koliko dni odhajam in kam, sta odgovorila: »Začasno, k prijateljem v Zagreb.« Prve begunske dneve sem preživljala v stanovanju naših družinskih prijateljev s šestimi šoloobveznimi begunskimi otroki, starimi od 10 do 16 let, za katere sem kot najstarejša morala skrbeti. Sama sem bila takrat na prisilni študijski pavzi zaradi eno leto prej začete vojne v mestu, v katerem sem študirala. Skrb za otroke in pomoč družini, ki nas je gostila, mi nista pustili časa za pogrešanje ljudi, ki so do takrat soustvarjali moje življenje. Ob odhodu iz Modriče so mi starši otrok zaupali nalogo iskanja šole, ki bi bila pripravljena k pouku sprejeti šest begunskih otrok. K sreči jezik ni bil ovira in prva ter najbližja šola v naselju, v katerega smo se začasno preselili, je bila pripravljena odpreti svoja vrata in med šolske klopi sprejeti prestrašene otroke. Uspešno opravljena naloga mi je pomenila veliko. Pomagala sem staršem otrok, ki so ostali doma, v mestu, polnem vojakov, in jim v tistih nevarnih časih vsaj ni bilo treba skrbeti za izobrazbo otrok. Obenem je nadaljevanje šolanja teh otrok za mene pomenilo premik k sorodnikom v Ljubljano zaradi prostorske stiske v dvosobnem stanovanju v Zagrebu.

Begunka v Ljubljani

V Ljubljano sem prišla k teti in stricu. Prišla sem sama, brata sem morala zaupati prijateljem staršev v Zagrebu z obljubo, da bom prišla vsak vikend na obisk v Zagreb. Kmalu po mojem prihodu so k moji teti in stricu začeli prihajati še drugi begunci, ki so bili prav tako zaradi vojne prisiljeni zapustiti svoje domove. Teta in stric sta sprejela vse, ki so jima »potrkali« na vrata. Ko jima je v stanovanju zmanjkalo prostora za spanje, sta vsem preostalim beguncem, ki jih nista mogla sprejeti, pomagala pri nastanitvi v begunskih centrih po Ljubljani in okolici. Pri stricu in teti nas je bilo 21. Spali smo povsod kjer je bil prostor, tudi na balkonu. April se je kmalu prelevil v maj, maj v junij. Vsi, ki smo šli od doma, smo odšli v upanju, da odhajamo začasno in da se kmalu vrnemo, zato oblačila, v katerih smo prišli in katera smo vzeli seboj, niso bila primerna za poletne temperature. Teta je imela šivalni stroj, jaz smisel za šivanje in takoj, ko je teta nabavila potrebno blago, je vsak izmed nas imel nov kos obleke. Če je bila obleka problem, pa hrana ni bila nikoli. Skrbi za domače, ki so ostali doma, prizori iz vojne, ki smo jih spremljali iz ure v uro, so vplivali na splošno počutje na tek – jedli smo toliko, da smo lahko preživeli.

Brez družine za vedno

Iz dneva v dan se nam je vsem bolj dozdevalo, da naša vrnitev domov ni mogoča v bližnji prihodnosti. Sorodniki, ki so bili pri teti in stricu, so po nekaj mesecih skupnega bivanja odšli v različne begunske centre po vsem svetu. Avgusta nas je pri teti in stricu bilo le šest beguncev, čez nekaj mesecev pa sem ostala le jaz. Ob vikendih sem redno obiskovala brata, kateremu se je septembra pridružila tudi najina mama. Naš oče je še vedno vztrajal doma v prepričanju, da sosedske in prijateljske vezi štejejo več kot to, ali si Hrvat, Srb, Musliman ... In se je motil. Ko so se doma razmere zaostrele, je bil tudi on prisiljen bežati in oktobra smo bili vsi skupaj v Ljubljani. A ne za dolgo. Starša in brat so bili prisiljeni na nadaljnje begunstvo v Švici, jaz pa sem se odločila za nadaljevanje študija v Ljubljani. To so bili naši zadnji dnevi, ki smo jih preživeli skupaj kot družina.

Biti sprejet

Begunka sem že 22 let. Ne glede na to, da se je vojna v Bosni in Hercegovini že zdavnaj končala, da sem v Sloveniji zaključila študij, da tukaj delam, ustvarjam, imam družino in živim polno življenje, se občutka, da sem begunka, nikakor ne morem znebiti. Mogoče tudi zato, ker sem si ob boleči izgubi doma, družine, sorodnikov, prijateljev obljubila, da se nikoli in nikjer ne bom 'počutila kot doma'. Prepričala sem sama sebe, da če se ne počutim 'kot doma', nimam kaj zgubiti in me ne bo bolelo. Tako močne bolečine dvakrat v življenju ne bi prenesla. Zato že vsa leta zavestno zavračam občutek, ki ga opisujemo s stavkom 'počutim se kot doma'. Moja alternativa je 'biti sprejet'. V Sloveniji sem sprejeta in moja otroka sta tukaj doma.«

Možna dejavnost za učence:

- V vlogi borca za človekove pravice napiši poziv proti vojni v Bosni in Hercegovini.

Navodila za pisanje apela

Apel spada med publicistične žanre. Apel je po navadi pismo, s katerim pomagamo ogroženim posameznikom ali ljudstvom, ki so jim kršene človekove pravice, s pravnega vidika pa je apel prošnja, s katero se želi vplivati na spremembo neke uradne odločitve. Piše se predstavnikom oblasti, naj ukrepajo, da se kršenje človekovih pravic preneha. Značilnosti učinkovitega apela so:

- biti mora kratek in jedrnat, izražen v nekaj povedih na eni strani, napisan čitljivo (če pišemo ročno), lahko ga pošljemo po klasični ali po e-pošti,
- celotna vsebina mora biti brez žaljivih tonov, političnih ocen in kritike,
- v glavi napišemo svoj naslov in naslov naslovnika apela (pišemo ga le enemu naslovniku),
- pišemo v spoštljivem tonu, čeprav so kršitve grozljive, saj želimo, da se nam prisluhne (npr. Spoštovani gospod predsednik),
- vključimo razumne argumente, podprte z dejstvi, iz katerih je razvidno, zakaj pišemo – vključimo osebno noto in izrazimo občutke in misli (npr. kot učenec, kot državljan me skrbi ...),
- vključimo naše zahteve, ki jih utemeljimo na mednarodnem pravu (deklaracije in sporazumi zagotavljajo človekove pravice, njihovo pravno varstvo in zahtevajo, da jih države spoštujejo),
- lahko vključimo tudi pozitivne primere iz države, kamor pišemo, ko se je izkazala zavezanost človekovim pravicam in svobodi, oz. zapišemo možnost za spremembo ali pa vključimo dobro osebno izkušnjo z državo in njenimi državljani.⁷⁴

SKLEP

Pri pouku zgodovine se obravnava tudi teme o drugi svetovni vojni ter o drugih vojnah, polnih nasilja, trpljenja, človeške okrutnosti, hudobije in brezbriznosti. Zato je pomembna in odgovorna naloga pouka zgodovine, kako obravnavati vojno tematiko. Obravnava vojaških operacij, diplomatskih akcij ter statističnih prikazov posledic vojn je lahko suhoparna in brezosebna. Tudi ideološki pristopi z opravičevanjem nekega nasilja zaradi drugega, ki so jih bile deležne starejše generacije, z moralnega in etičnega vidika niso primerni. Vključevanje didaktičnih gradiv s prizori mučenja in trpljenja lahko šokirajo in pri učencih povzročijo stres ali travme, morda sprožijo celo neprimerne opazke in odpor do pouka zgodovine. Zato so različne oblike pričevanj, osebnih življenjskih zgodb ali študijskih primerov primerne za pouk zgodovine o vojnem nasilju in trpljenju ljudi. Pričevanja so lahko izražena v zapisu ali filmskem prikazu osebne življenjske zgodbe, v pesmi, v fotozgodbi ohranjene fotografije, v črticah, povestih ali romanih z zgodovinskim ozadjem, v spisih in risbah otrok, žrtvah vojnega nasilja, v dnevnikih ipd. Odgovorna naloga učitelja je, da izbere takšna pričevanja, da bo v učencih vzbudil empatijo, sočutje in spoštovanje žrtev vojnega nasilja. Ob takšnih pričevanjih učenci preiščejo tudi širše zgodovinsko ozadje dogajanja, pri medpredmetnih obravnava ugotavljajo zgodovinske, kulturološke in psihološke vzroke, ki so pripeljali do vojn z genocidi in množičnim kršenjem človekovih pravic.

Zavedati se je tudi treba, da so takšna pričevanja viri prve roke in ne znanstvena zgodovina, ki je napisana na temelju raznolikih dostopnih zgodovinskih virov. Učence je treba opozoriti na opozorilne znake, vzorce in koncepte, ki pripeljejo do genocidov, množičnega kršenja človekovih pravic in vojn. Opozoriti jih je tudi treba, naj ne bodo brezbrizni opozovalci, ampak da se je treba na krivice in kršenje človekovih pravic odzvati. Pri tem si lahko učitelji pomagajo tako, da učence navajajo na pisanje apelo pozivov, odprtih pisem ali časopisnih člankov v vlogi borcev za človekove pravice. Tako se spodbuja zavedanje učencev o njihovi vlogi kot aktivnih in odgovornih državljanov doma, v Evropi ali v svetovni

⁷⁴ <http://en.wikipedia.org/wiki/Appeal>
(dostop: 25. 2. 2011).
<http://www.amnesty.si/sl/node/2794>
(dostop: 25. 2. 2011).
<http://www.amnesty.si/sl/node/2757>
(dostop: 25. 2. 2011).

skupnosti. Trpljenja posameznih skupin žrtev se tudi ne sme hierahično razvrščati, saj so pred zakonom vsi ljudje enaki, ali dovoliti, da bi aktualna politika ali družba razvrednotili mirovna prizadevanja.⁷⁵ Učence je treba ozavestiti o pojmi, kot so hudodelstvo zoper človečnost (napad na civilno prebivalstvo), vojno hudodelstvo (kaznivo dejanje med vojaškimi spopadi), genocid (načrtno uničenje skupine ljudi), holokavst (nacistični program ubijanja Judov med drugo svetovno vojno).⁷⁶ Pri vseh oblikah vojnega nasilja gre za kršenje temeljnih človekovih pravic in civilizacijskih vrednot.

Tudi v vojni prebivalstvo ščitijo mednarodne pogodbe. V času druge svetovne vojne so to bile Haaške konvencije iz leta 1907, ki so predstavljale temelj mednarodnega vojnega in humanitarnega prava. Po teh konvencijah so bile izgnancem, ukradenim otrokom, otrokom, žrtvam holokavsta, internirancem, vojnim ujetnikom, beguncem idr. kršene človekove pravice tudi v pravnem pogledu. Po drugi svetovni vojni so postavili temelje mednarodnega kazenskega prava v postopkih pred Mednarodnim vojaškim sodiščem v Nürnbergu in Tokiu. Uzakonjen je bil tudi pomen individualne kazenske odgovornosti. Zaradi vojnih hudodelstev v nekdanji Jugoslaviji je Varnostni svet OZN leta 1993 ustanovil Mednarodno sodišče za nekdanjo Jugoslavijo, leta 1998 pa je bilo ustanovljeno stalno Mednarodno kazensko sodišče, ki naj bi zagotovilo, da se storilci zločinov, množičnih pobojev in kršitelji človekovih pravic ne bodo mogli več izogniti pregonu in kazni.⁷⁷

Glavni cilj obravnave vojne tematike z vključevanjem pričevanj je učence ozavestiti o pomenu spoštovanja in ohranjanja človekovih pravic, etike in vrednot zahodne civilizacije, za ohranjanje katerih so tudi sami odgovorni kot aktivni in odgovorni državljani.

VIRI IN LITERATURA

- Brodnik, V. (2008). Pouk zgodovine v evropskih oddelkih. V: *Zgodovina v šoli*, 27. letnik, št. 3-4, str. 6-11.
- Brodnik, V. (2013). Delo z zgodovinskimi viri in spodbujanje bralne pismenosti. V: *Posodobitve pouka v osnovnošolski praksi*. Zgodovina. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 33-45.
- Ferenc, T. (1993). Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V: *Izgnanci*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, str. 19-107.
- Gombač, M., Gombač, M. B. (2013). Trpljenje otrok v vojni. Sedemdeset let po zaprtju italijanskih taborišč. Zbirka Premiki. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.
- Goldfrad, K. (2009). Beyond Testimony: An Interview With Miriam Steiner-Aviezer. V: *PRISM. An Interdisciplinary Journal for Holocaust Educators*. A Rothman Foundation Publication. Rochester: NY, Circeville: Ohio, Cleveland. Fall 2009, Volume 1, Issue 1, str. 19-22.
- Grafenauer, B. (1960). *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. http://www.siol.net/novice/slovenija/2012/04/celovcu_spomin_na_70-letnico_izselitve_koroskih_slovencev.aspx (dostop: 24. 2. 2014).
- Guštin, D. (2004). Sprema beseda. Vojna v Ljubljani 1941-1945. V: *Ilegalčki*. Iz zapuščine Ade Krivic. Vojna Ljubljana 1941-1945. II. del. Ljubljana: Društvo ZAK – društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, str. 348-354. <http://en.wikipedia.org/wiki/Appeal> (dostop: 25. 2. 2011). <http://www.amnesty.si/sl/node/2794> (dostop: 25. 2. 2011). <http://www.amnesty.si/sl/node/2757> (dostop: 25. 2. 2011).
- Ingolič, A. (1998). Deček z dvema imenoma. Ljubljana: Založba Karantanija, Založba Pisanica. *Ilegalčki*. Iz zapuščine Ade Krivic. Vojna Ljubljana 1941-1945. II. del. Ljubljana: Društvo ZAK – društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.
- Jelinčič Boeta, K. (2009). *Kratka zgodovina Judov*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Klavora, M. (2012). Kako »običajnega« posameznika umestiti v zgodovino in zgodovinopisje? Spominjanja prebivalcev v Zgornjem Posočju na kratko 20. stoletje. Gradivo seminarja za profesorje zgodovine z dne 26. 1. 2012. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Kraigher Gregorc, A. (1999). *Ukradeni otroci*. V: *Borec*, letnik 51, št. 577-578, str. 115-125.
- Mejak, M. Knjižna ocena. Dostopno na: www.dlib.si/v2/StreamFile.aspx?URN=URN:NBN:SI... (dostop: 8. 9. 2010).
- Mlakar, B. (2005). *Usoda domobrancev*. V: *Slovenska novejša zgodovina*. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992. Druga knjiga. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga Založba, str. 836-839.
- Ott, I. (2009). *Otroci, žrtve vojne*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Ott, I. (2008). *Otroci s Petrička*. Ukradeno otroštvo. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

⁷⁵ Zakaj povezovati holokavst z drugimi genocidi in hudodelstvi zoper človečnost. Poročilo Delovne skupine za izobraževanje o holokavstu in drugih genocidih za leto 2010. Ljubljana: MIZKŠ, str. 5. Dostopno na: <http://www.zrss.si/default.asp?rub=4463> (dostop: 25. 2. 2014).

⁷⁶ Prav tam, str. 8.

⁷⁷ Prav tam, str. 16.

- Povh, B. (1993). Usoda neke fotografije in ljudi na njej. V: Izgnanci. Ljubljana: Društvo izgancev Slovenije, str. 281-282.
- Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2011. Dostopno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf (dostop: 24. 2. 2014).
- Piekalkiewicz, J. (1996). Druga svetovna vojna. Ljubljana: DZS.
- Prijevec, J. (2004). Jugoslovanske vojne 1991-1999. V: Zgodovina v šoli, letnik 13, št. 3-4, str. 4-11.
- Prunk, J. (1999, ponatis 2007). Slovenski izgnanci 1941-1945. Ljubljana: Izdalo in založilo Društvo izgancev Slovenije 1941-1945.
- Rupnik Vec, T. (2013). Načrtovanje, poučevanja ter spremljanje in vrednotenje sposobnosti kritičnega mišljenja učenk in učencev. V: Izzivi razvijanja in vrednotenja znanja v gimnazijski praksi. Psihologija. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 11-29.
- Salmič, A. (1999). Kje ostal si dom premili? V: Izgnanci. Društvo izgancev Slovenije 1993, str. 177-180.
- Steiner, M. (1964). Vojak z zlatimi gumbi. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Stradling, R. (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Stradling, R. Multiperspektivizem pri poučevanju zgodovine. Strasbourg: Svet Evrope. Dostopno na: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivitySlovenian.pdf> (dostop: 25. 2. 2014).
- Taboriščniki, ukradeni otroci. 60 letnica nacističnega genocida (ur. dr. Janez Žmavc). Celje: Društvo taboriščnikov ukradenih otrok Slovenije, 2002.
- Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina. Splošna gimnazija. Obvezni predmet (280 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 2008. Dostopno na: http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2013/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf (dostop: 19. 2. 2014).
- Zakaj poučevati o holokavstu. Poročilo Delovne skupine za izobraževanje o holokavstu in drugih genocidih za leto 2010. Ljubljana: MIZKŠ. Dostopno na: <http://www.zrss.si/default.asp?rub=4463> (dostop: 25. 2. 2014).
- Zakaj povezovati holokavst z drugimi genocidi in hudodelstvi zoper človečnost. Poročilo Delovne skupine za izobraževanje o holokavstu in drugih genocidih za leto 2010. Ljubljana: MIZKŠ. Dostopno na: <http://www.zrss.si/default.asp?rub=4463> (dostop: 25. 2. 2014).
- Žajdela, I. (2007). Pretresljive zgodbe otrok s Petrička. str. 1-3. Dostopno na: <http://druzina.si/ICD/splet-nastran.nsf/all/BA3E4F5C5D6B5815C12573840038B857?OpenDocument> (dostop: 18. 2. 2014).

PRIČEVANJI

Pričevanje N. Š., roj. B., iz Rake v občini Krško je leta 2011 zapisala učenka Osnovne šole Drska Živa Bratkovič.

Pričevanje Aleme Asembo, begunke iz Modriče v Bosni in Hercegovini iz leta 2014. Pričevanje je Alema Asembo izročila avtorici članka.

POVZETEK

V članku avtorica predstavi konkretne možnosti obravnave vojnega nasilja med drugo svetovno vojno in po njej z vključevanjem izbranih primerov pričevanj otrok žrtev vojne. Pričevanja predstavljajo zgodovinske vire prve roke, prikaže pa jih s pričevanji otrok izgancev, ukradenih otrok, otrok žrtev holokavsta, otrok internirancev, otrok ilegalčkov, otrok staršev »državnih sovražnikov« in otrok beguncev iz časov jugoslovanskih vojn. K vsem pričevanjem navaja primere vprašanj in aktivnosti za učence, s katerimi se spodbuja večšine kritičnega mišljenja. Glavni namen vključevanja pričevanj pri obravnavi nasilja med vojnami pa je učence ozavestiti in senzibilizirati kot aktivne in odgovorne državljane, ki bodo aktivno prispevali k družbi, ki bo upoštevala in spoštovala vrednote svobode, enakosti in miru.